

SOCIALISTIČNO GIBANJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM
DO LETA 1889*

Franc Rozman**

UDK 329.14(497.12—17) »1868/1889«

Franc ROZMAN, assistant the Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Yu:

THE SOCIALIST MOVEMENT IN THE SLOVENE REGION OF STYRIA
UP TO THE YEAR 1889.

The treatise discusses the political history of the labour movement with socialist orientation in the Slovene region of Styria. The development and activities of the labour movement are described chronologically and with regard to locality. A summary draft of the economic development of the Slovene region of Styria is added.

I

Kratek socialni in gospodarski oris slovenske Štajerske

Če na kratko podamo pregled prebivalstva, vidimo, da je od Czörnigove statistike skozi vse razdobje do razpada monarhije slovenski delež prebivalstva, ne sicer skokovito, vendar pa konstantno relativno padal. Tako je bilo leta 1880 vseh Slovencev 379.992, Nemcev pa 41.378, leta 1890 390.512 Slovencev, Nemcev pa 47.855, leta 1900 Slovencev 398.201 in 52.716 Nemcev ter končno leta 1910 400.005 Slovencev in 67.825 Nemcev.¹ Še mnogo bolj viden je bil upad Slovencev, pač pod vplivom germanizacije v štajerskih mestih, ki nam pokažejo takole stanje: leta 1880 je nemškega prebivalstva 67‰, slovenskega pa 32,74‰, deset let kasneje je razmerje 67,83 : 32,04, leta 1900 že 68,71 : 31,18, ter končno leta 1910 70,50 : 29,37. Temu je vzrok predvsem v tem, da je zaradi razvoja industrije in rudarstva izseljevanje s slovenskega ozemlja močnejše kot z nemškega, industrijsko prometna središča pa postajajo centri germanizacije. Velik del doseljencev je zlasti v mestih podlegel nemškemu gospodarskemu in političnemu vplivu, ter propagandi in se tudi tajno vedno bolj opredeljeval za Nemce, kar je deloma vzrok v štajerskem regionalizmu, še bolj pa v vplivu

* Razprava je za tisk prirejena magistrska naloga, ki jo je avtor zagovarjal 30. okt. 1972 na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani.

** Mag. Franc Rozman, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg revolucije 1.

¹ Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost VI., 1938, stran 494.

nemško liberalne in socialnodemokratske stranke.² Zelo ilustrativen je podatek, ki ga navaja Zwitter po G. Wernerju, da je na slovenskem Štajerskem 1880 od sedmih mest imelo kar šest nemško večino, od 34 trgov pa je bilo le šest pretežno nemških.³ V tridesetih letih od 1880 do 1910 se je iz slovenske Štajerske izselilo okrog 73.000 ljudi, večinoma sproletariziranih kmetov. Mnogo jih je absorbirala zgornještajerska industrija, kjer je leta 1890 kar ena četrtnina priseljencev bila pristojnih v slovenske kraje, deset let kasneje pa že ena tretjina. Leta 1890 je bilo na levem bregu Drave do Maribora 37 popolnoma slovenskih občin, leta 1900 pa le še 27, v katerih je bilo več kot 90 % Slovencev. V istem razdobju so Slovenci pridobili eno občino, zgubili pa večino v petih.⁴ Zelo poučna je tudi statistika, ki nam pokaže, da je bilo leta 1900 v Ptujju 63,12 % prebivalstva slovenskega rodu, v Celju 69,63 % in v Mariboru 71,03 %. K slovenskemu občevalnemu jeziku pa se je priglasilo v Ptujju le 15,59 odstotka (1890 — 19,09 %, 1880 — 24,72 %), v Celju 22,64 % (1890 — 26,11 %, 1880 — 36,03 %) ter v Mariboru 17,34 % (1890 — 13,97 %, 1880 — 15,11 %, toda že 1910 samo še 13,64 %).⁵ Kot je iz teh nekaj številk razvidno, se je slovenski živelj, ki se je priseljeval v mesta in postajal industrijski proletarijat, konstantno germaniziral in v tem procesu zadane socialno demokracijo dobršen del krivde.

V gospodarskem pogledu je bila Štajerska med avstrijskimi deželami sorazmerno dokaj razvita, medtem ko tega ne moremo trditi za slovensko Štajersko, ki je bila pretežno agrarna dežela in večjih industrijskih obratov ni imela mnogo. Južno mejo razvitih dežel Avstrije je pač predstavljal Maribor, kjer je južna železnica imela svoje velike delavnice. V obravnavanem razdobju se je Maribor pospešeno razvijal iz obrtnega mesta v industrijsko in trgovsko metropolo slovenske Štajerske. Prebivalstvo je naraslo od 12.314 v letu 1862 na 17.628 leta 1880; leta 1890 je štel že 19.898 in deset let kasneje 24.601 prebivalca, torej je bil enak Celovcu.⁶ Vendar je mesto obdržalo nemško obeležje in tudi novo nastala naselja izven starega mestnega jedra Studenci, Radvanje, Pobrežje, ki so bila stanovanjska področja delavcev, so postajala nemška, deloma zaradi Schulvereinovih nemških šol, deloma zaradi politično strankarske pripadnosti, ki je bila večinoma pronemško usmerjena.

V industrijskem razvoju so se obrtne delavnice modernizirale in prehajale v prve industrijske obrate, predvsem na področju kovinskih delavnic, livarn in lončarn. Povečala ali na novo se je razvila proizvodnja žganja, likerja, piva, kisa, kavnih nadomestkov, sodarstvo.⁷ Tako je bila leta 1843 ustanovljena Gerdsova tovarna kavinih nadomestkov, leta 1833 rafinerija vinskega kamna. Nov razvoj predstavlja dograditev južne železnice, ki se ji je leta 1863 pridružila železniška povezava Maribora s Celovcem, ter leta 1864 še podaljšek do Beljaka. S tem je bil zadan odločilni udarec splavarstvu po Dravi, pohorskim steklarnam in železarstvu, ki ni moglo več konkurirati cenenemu uvozu iz

² F. Zwitter, Prva štajerska narodnostna statistika, ČZN, 1937, št. 32, stran 193; Janko Mačkovešek, Statistika Slovencev v L. Niederle: Slovanski svet, Lj., stran 265.

³ Glej opombo 1. stran 491.

⁴ Mačkovešek, navedeno delo, str. 253—254.

⁵ Mačkovešek, navedeno delo, stran 257.

⁶ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, ČZN, nova vrsta, 3-XXXVIII, 1967, stran 216. (nadalje Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi)

⁷ E. Kržičnik, Gospodarski razvoj Maribora, Maribor 1956, stran 28; tudi Maribor, ilustrirani vodnik po mestu in okolici, Maribor 1955, str. 82, 99.

drugih avstrijskih dežel, predvsem čeških. Južna železnica je v letih 1863 do 1865 zgradila svoje delavnice v Mariboru, ki so vseskozi predstavljale največjo aglomeracijo delavstva v Mariboru in so stalno zaposlovale čez 1.000 ljudi. Južna železnica je že leta 1863 imela okrog 1.890 km prog, mariborske delavnice pa so vzdrževale in opremljale vozni park od Lienza, Semmeringa, Trsta do Pule, Reke, Siska in Beograda.⁸ Delavnice so imele tudi razne obrtne delavnice kot npr. mizarsko, kotlarsko, sedlarsko, tapetniško, kovaško, ključavničarsko, kurilnico, lakirnico, skladišča. Ker je bila potreba po delavcih velika ter so prihajali iz oddaljenih krajev Štajerske in drugod, je uprava delavnic zgradila na desnem bregu Drave cela stanovanjska naselja.⁹

Med obrati, ki so bili večji, velja omeniti še Tappeinerjevo pivovarno, ki sega še v 18. stoletje, še večja je bila Götzova, ki je proizvajala do 70.000 hl piva letno ter Tschelligijeva pivovarna. Leta 1872 je bil odprt Scherbaumov parni mlin, ki je leta 1883 kot prvi v Avstriji dobil Wieghorstove peči, podružnice pa je imel tudi v Framu in Slovenski Bistrici. Leta 1886 je bila osnovana tovarna brusov, že leta 1850 pa Bühlova zvonarna, ki je kmalu postala pomembna livarna. Bavarec Graff je leta 1868 osnoval mestno plinarno, tiskarna pa je delovala že od leta 1795. Ob vsem tem je obstajala še cela vrsta manjših obrtnih in rokodelskih delavnic najrazličnejših panog, ki so zaposlovale po nekaj vajencev in pomočnikov. Tako je Maribor le imel dokaj delavstva in če lahko verjamemo poročilom delavcev, jih je bilo v začetku 80. let, skupaj z družinskimi člani okrog 7.000 do 8.000.¹⁰ Dejansko stanje števila delavstva je po ohranjenih podatkih težko oceniti, ker vsa poročila govore samo v povprečjih za posamezno leto, za celotno Štajersko, za določeno skupino obrti spet za vso Štajersko in podobno.

Od mest je poleg Maribora samo še Celje imelo nekaj večjih industrijskih obratov, vsi drugi so bili posamično razmetani po manjših trgih. Celje je imelo med drugim, da naštejemo le večje obrate, cinkarno, Rakuschevo tiskarno, Nefov parni mlin, pivovarno, tovarno furnirja, vinskega kamna in octa, ki jo je vodil Georg Jäkke, tovarno haloksilina bratov Fehleisen ter tovarno usnja Antona Lassnigga, mestno plinarno ter večje število obrtnih delavnic,¹¹ ki se jim kasneje pridruži Westnova tovarna. V istem času je imel Hrastnik poleg rudnika manjšo kemično tovarno, s kakimi 80 delavci, ki je začela obratovati leta 1860, in steklarno, prenovljeno leta 1860, s 680 zaposlenimi v letu 1870.¹² Ptuj in Brežice sta bila brez večjega industrijskega obrata, pač pa je bila v Slovenski Bistrici tovarna usnja Baumann in Nasko ter talilnica bakra s 60 zaposlenimi.¹³ V Slovenjem Gradcu je bila manjša tovarna stolov in usnjarna z okrog 20 delavci.¹⁴

V letu 1868 je bilo v vseh spodnještajerskih rudnikih, premogovnikih, železovih, svinčevih in cinkovih zaposlenih 2.356 delavcev, od tega 2.055 moških, 279 žensk ter 22 otrok, največ seveda odpade na premogovnike v zasavskih

⁸ Prav tam, stran 22.

⁹ Prav tam, stran 77.

¹⁰ Prav tam, stran 77.

¹¹ J. A. Janisch, Topographisch — statistisches Lexicon von Steiermark, 1. zv. Graz 1878, stran 81.

¹² Prav tam, str. 612-613. — Glej tudi Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, str. 529 in 531. Orožen meni, da je steklarina šele do 1914 zaposlovala okrog 300 delavcev.

¹³ Prav tam, stran 1106.

¹⁴ Prav tam, stran 1351.

revirjih, kjer je bilo zaposlenih 1.534 delavcev. V železarni v Štorah in v drugih rudniških objektih okrajnega glavarstva Celje pa je bilo zaposlenih 374 moških, 36 žensk in 1 otrok. Vsi drugi obrati so bili mnogo manjši. Pomembnejši med njimi so bili poleg naštetih še steklarna v Libojah, Vošnjakova usnjarna v Šoštanju, rudnik v Velenju, keramična tovarna v Laškem, Laurichova tovarna usnja v Slovenskih Konjicah in kopitarna v Sevnici (lastnik Winckle), ki je leta 1876 zaposlovala 25 delavcev, kasneje pa več sto in je bila največji tovrstni obrat v vsej Avstriji, in edina tekstilna tovarna na slovenskem Štajerskem v Preboldu s kakimi 300 delavci.¹⁵ Precej je bilo tudi opekarn, in sicer 141 s 483 zaposlenimi.¹⁶ Poleg opekarn so bile pomembne tudi apnenice in pohorske steklarne, ki jih je bilo sredi 19. stoletja na slovenskem Štajerskem 11, od tega na Pohorju šest in so zaposlovale kakih 500 delavcev, vendar ni bilo za vse obravnavano obdobje najti materialnih podatkov o delavskem gibanju.¹⁷

Kot sem že dejal, so največ delavcev zaposlovale delavnice južne železnice v Mariboru, kjer je bilo leta 1866 zaposlenih 1.839 ljudi, leta 1867 že 2.053 ter leta 1868 2.054 ljudi. Ta številka v naslednjih letih občutno pade na manj kot tisoč, in sicer se je v letih 1871 do 1874 število zaposlenih gibalo takole 915 : 937 : 968 : 938.¹⁸ Zaposleni so bili v letu 1868 takole razdeljeni: 35 je bilo uradnikov, 1.711 delavcev v delavnicah, 28 mojstrov in nadzornikov, 42 ogljarjev, 138 sekačev lesa, 85 dninarjev ter 15 dninark.¹⁹ Delali pa so 300 dni v letu po 10 ur, pol ure več kot v Gradcu.²⁰

Zelo močna obrata sta bila steklarna in premogovnik Franca Maurerja in dedičev v Trbovljah, kjer je bilo leta 1867 zaposlenih 780, leta 1868 pa 887 delavcev,²¹ v cementarni v Zidanem mostu, last Franza Sartorija, pa leta 1867 30 in leta 1869 91 zaposlenih delavcev.²² V tej tovarni so mojstri zaslužili dnevno 1,60 do 1,80 fl., delavci 0,70 do 0,90 fl., dninarji pa 0,60 do 0,70 fl.²³

V letu 1870 je primanjkovalo delavcev v rudarstvu. Vzrok temu je bila prusko-francoska vojna, ko je bilo mobiliziranih mnogo nemških rudarjev. Da bi Nemci pokrivali izgubo, so najemali delavce v Avstriji, ki so se zaradi višjih mezd radi odzivali. Kot posledico odhajanja so tudi v Avstriji dvignili mezde in ta konjunktura je trajala do borznega poloma leta 1873.²⁴ Zaslužki v rudarstvu so bili tedaj za kopače okrog 75 kr., tesarje 85 kr., za ženske 35 kr. in so bili vsaj za kakšno četrtno manjši od zaslužkov v gornještajerskih rudnikih. Zelo jasno kaže to razliko med zgornje in spodnještajerskimi rudniki razpredelnica. Pripomniti je treba, da je to sorazmerje veljalo ne le za omejeno leto, ampak z malenkostnimi popravami za vse razdobje.

¹⁵ I. Geršak, Slovenski Štajer, Narodno gospodarstvo. Ljubljana 1870, str. 70–71. — J. Orožen, Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji savinjski dolini. Savinjski zbornik I. Celje 1959, str. 214, 225; Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana 1939, str. 679, 692.

¹⁶ Prav tam, str. 84–85.

¹⁷ F. Mlinafik, Pohorske steklarne. Maribor 1966, stran 25.

¹⁸ Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Handelsministerium über den Handel, die Industrie und die Verkehrrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1871 do 1874, 3 zv. (nadalje Bericht) stran 62.

¹⁹ Bericht za leto 1869, stran 143.

²⁰ Glej opombo 18.

²¹ Bericht za leto 1869, stran 85.

²² Bericht za leto 1869, stran 19.

²³ Prav tam.

²⁴ Der Bergwerks-Betrieb im Kaiserthume Österreich für das Verwaltungs Jahr 1870, stran XIII.

Zelezarstvo	kopači	Višina mezde	
		dvigalci	ženske
Zgornja Štajerska	1 fl.	0,84 fl.	0,50 fl.
Srednja Štajerska	1 fl.	0,90 fl.	0,43 fl.
Spodnja Štajerska	0,67 fl.	0,45 fl.	0,45 fl.

Drugo rudarstvo	kopači	Višina mezde	
		dvigalci	ženske
Zgornja Štajerska	1,08 fl.	0,80 fl.	0,48 fl.
Srednja Štajerska	1,21 fl.	0,90 fl.	0,49 fl.
Spodnja Štajerska	0,85 fl.	0,65 fl.	0,55 fl.

Rjavi premog	kopači	Višina mezde	
		dvigalci	ženske
Zgornja Štajerska	1,26 fl.	1,03 fl.	0,58 fl.
Srednja Štajerska	1,15 fl.	0,95 fl.	0,53 fl.
Spodnja Štajerska	0,89 fl.	0,75 fl.	0,44 fl.

Črni premog	kopači	Višina mezde	
		dvigalci	ženske
Zgornja Štajerska	1,20 fl.	1 fl.	—
Spodnja Štajerska	0,77 fl.	0,60 fl.	0,36 fl. ²⁵

Zelo težko si je ustvariti sliko o stanju obrti, ker so številke navedene vedno za celotno okrajno glavarstvo. Tako je bilo npr. leta 1874 v Celju 1.057 mojstrov, pomočnikov in vajencev, v Kozjem 442, na Vranskem 215, v Konjicah 548, Lenartu 350, Sevnici 245, Ljutomeru 369, Marenbergu 399, Mariboru 1.644, Šoštanju 283, Šmarju pri Jelšah 266, Gornjem gradu 492, na Ptujju 927, v Brežicah 513, Laškem 389, Gornji Radgoni 260, Slovenski Bistrici 352 in Slovenjem Gradcu 393.²⁶ Mezde so bile različne, podatki so ponekod za tedensko plačo s hrano, ponekod pa brez hrane. Splošen vtis je, da so bile mezde na podeželju tudi za 50 % nižje kot v mestih. To stanje prikazuje za nekatere obrtne panoge spodnja razpredelnica, iz katere se jasno vidi, kako je v višini mezd agrarno podeželje zaostajalo za mesti, ker so bili na podeželju precej nižji življenjski stroški.

Okrajno glavarstvo	peki	Višina tedenskih mezd		
		trg. pomoč.	krojčaji	čevljarji
Celje	2,20—4 fl.	10—30 fl.*	1,80—3 fl.	1,80—3 fl.
Maribor	2,50—4 fl.	20—30 fl.	1,50—4 fl.	1,80—4 fl.
Ptuj	1,40—3 fl.	do 25 fl.	1,50—3 fl.	1,50—4 fl.
Brežice	—	do 20 fl.	do 1,80 fl.	1,80—2 fl.
Konjice	2,50—3 fl.	do 25 fl.	1,50—2 fl.	1,80—2 fl.
Sevnica	do 3 fl.	10—30 fl.	do 3 fl.	1,50—2 fl.
Šoštanj	2,50—4 fl.	do 20 fl.	1,80—2 fl.	do 2 fl.
Šmarje	2—3 fl.	do 25 fl.	do 2 fl.	do 2 fl.
Slovenj Gradec	1,50—3 fl.	do 15 fl.	do 1,80 fl.	do 2 fl.
Gornja Radgona	2—4 fl.	do 20 fl.	1,50—2,50 fl.	1,50—2,50 fl. ²⁷

* za trgovske pomočnike mesečne mezde

²⁵ Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für das Jahr 1875, četrta serija: Der Bergwerks-Betrieb Österreichs im Jahre 1875, II. Lieferung, Berichtlicher Teil, str. 84 in 69.

²⁶ Bericht za leta 1871—1874, stran 36.

²⁷ Prav tam, str. 256—257.

Mezde so v glavnem ostale leta in leta nespremenjene ali pa so nihale za nekaj krajcarjev. Tako piše v zborniškem poročilu za leta 1886 do 1890, da so mezdne razmere že dolga leta nespremenjene in da so se gibale v rudarstvu še vedno od 75 kr. do 1,20 fl. za moške in 45 do 60 kr. za ženske, malenkost več kot leta 1869. Precej boljše so bile v mariborskih delavnicah.²⁸ Leta 1895 je bilo na Štajerskem zaposlenih 8.120 delavcev, od tega 7.310 moških, 689 žensk in 121 otrok v rudarstvu, v steklarstvu pa 1.175 zaposlenih, od tega 837 moških, 117 žensk in 321 otrok, v primerjavi z letom 1890, ko jih je bilo 407 manj. Po istem poročilu je bilo leta 1890 na vsem Štajerskem v metalni industriji zaposlenih v 32 velikih obratih 5.197 delavcev in v 17 srednjih 179 delavcev, leta 1895 pa v 36 velikih obratih 5.384 delavcev in v 14 srednjih obratih 122 delavcev.²⁹

S tem sem v najbolj skopih obrisih prikazal osnovne konture industrijskega položaja na slovenskem Štajerskem, v okviru katerega se je razvijalo delavsko gibanje.

II

Začetki delavskega gibanja v Mariboru in prva stavka

Delavsko gibanje se je na slovenskem Štajerskem razvilo najprej v Mariboru, kjer je bilo že leta 1868 čez 2.000 zaposlenih v delavnicah južne železnice,³⁰ ustanovljenih leta 1863. To je bila tedaj in tudi vseskozi naprej največja aglomeracija delavstva v Mariboru. Društvom različnih političnih usmeritev so se po sprejetju zakona o društvih novembra 1867 kmalu pridružila tudi prva delavska društva.³¹ Že v začetku avgusta, 2. avgusta 1868, so se zbrali predstavniki delavcev, 18 po številu, na vrtu gostilne Adolfa Fritza, da bi ustanovili svoje izobraževalno društvo. Udeležil se ga je tudi Gustav Markwart iz Gradca.³² Na tem sestanku so osnovali odbor z nalogo, da pripravi pravila društva in za 23. avgust je bil sklican splošni delavski shod. Predsednik osnovalnega odbora je postal krojaški mojster Keim.³³ Neposredno pred ustanovnim občnim zborom društva je v mariborskem listu Marburger Zeitung, ki je tedaj izhajal trikrat tedensko, izšel uvodnik Bildungsvereine der Arbeiter (Delavska izobraževalna društva) izpod peresa Franza Wiesthalerja, ki je odslej naprej za dobrih pet let tako rekoč duša mariborskega delavskega izobraževalnega društva.³⁴ V uvodniku je rečeno, da edino vzgoja duha in značaja osvobaja, da so se tega zavedli tudi delavci in sklenili v Mariboru ustanoviti svoje društvo. Ker jim pa šola tega ne omogoča v zadostni meri, se bodo izobraževali sami, brali bodo strokovne in politične liste, učili se bodo risanja, knjigovodstva, pisanja člankov, razen tega se bodo pogovarjali o vsakodnevnih vprašanih religije, gospodarstva, nacionalnosti in politike, kajti delavci si morajo biti v svesti svojih

²⁸ Bericht za leta 1886—1890, Graz 1896, stran 50.

²⁹ Prav tam, stran 36.

³⁰ Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Handelsministerium über den Handel, die Industrie und die Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1866, 1867 und 1868, Graz 1870, stran 143.

³¹ H. Steiner, Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889. Dunaj 1964 (nadalje Steiner, Die Arbeiterbewegung), stran 3.

³² Marburger Zeitung (nadalje MZ), 5. avgusta 1868.

³³ Prav tam.

³⁴ MZ, 23. avgusta 1868.

pravic, ki jih kot svobodni ljudje, kot delavci in državljani lahko zahtevajo. Ne bodo več prepevali otročjih in omejenih pesmi iz let pred letom 1848, ampak pesmi o ljubezni do domovine, svobodi, lepoti narave. Članek zaključuje s stavkom *Bildung macht frei — geistig, politisch, wirtschaftlich* (Vzgoja osvobaja — duhovno, politično, gospodarsko).³⁵ Istega dne kot je izšel navedeni uvodnik, je bilo društvo ustanovljeno na zborovanju v Kartinovi pivnici. Navzočih je bilo nad 100 delavcev. Za predsednika je bil izvoljen Franz Wiesthaler, ki je prebral in obrazložil pravila društva, ki so jih navzoči sprejeli v celoti. Tudi tega ustanovnega občnega shoda se je udeležil Gustav Markwart iz Gradca, ki je delavce v imenu graških pozdravil, jim zaželel obilo uspehov, obenem pa jim je tudi izročil deset vstopnic za praznovanje obletnice graškega delavsko izobraževalnega društva 30. avgusta v Puntingamerjevi pivnici v Gradcu, katere čisti dobiček naj bi bil namenjen ustanovitvi invalidske blagajne. Živahni stiki in vsekakor plodno sodelovanje z delavci v Gradcu se je torej začelo že od vsega začetka in trajalo tudi v prihodnje. Graško državno namestništvo je 20. septembra 1868 tudi formalno dovolilo delovanje društva.³⁶ Dejansko je namestništvo potrdilo pravila društva že 11. septembra 1868, potem ko so jih 3. septembra 1868 vložili F. Wiesthaler, Josef Schellinger in Michael Kappauf.³⁷ Društvena pravila so bila sestavljena seveda v mejah društvenega zakona. Član društva je postal vsak »unbescholtenier« delavec, delodajalec ali prijatelj delavskega stanu (§ 2), ki bo ob vpisu vplačal članarino v znesku 20 kr. ter dajal mesečni prispevek spet 20 kr. (§ 3). Društvo vodi 12-članski odbor: predsednik, tajnik, blagajnik, knjižničar z namestniki in 4 odborniki (§ 6).³⁸ Pravila so bila sestavljena in predložena le enojezično, v nemščini. Temu je sledilo prvo vpisovanje članov društva, ki je bilo 11. oktobra spet v Kartinovi pivnici in že prvega dne je število članov društva narastlo na 52.³⁹ Društveni shod 18. oktobra je že začel prvi akciji: to sta bili ustanovitev konzumnega društva (*Verbrauchsverein*), ki naj bi delavcem omogočal cenen nakup kvalitetnih živil, osnovali pa so tudi krožke risanja, lepopisja in petja. Število članov društva se je povzpelo na 72.⁴⁰ Konzumno društvo je sprejelo svoja pravila 1. novembra 1868, po katerih je lahko postal član vsak delavec, delodajalec in prijatelj delavskega stanu v skladu s § 2 pravil delavsko izobraževalnega društva in je ob vstopu moral plačati 50 krajcarjev pristopnine. Vsak član je bil tudi dolžan, da je po svojih zmožnostih povečeval osnovni kapital 5 gld. in ko je bil ta kapital vplačan, je lahko začel črpati živila. Kolikor je vplačal več, je bil kapital 5 % obrestovan. Društvo se ustanovi, ko pristopi 100 članov. Upravni svet (*Verwaltungsrat*) konzumnega društva sestavljajo načelnik, tajnik, blagajnik, njihovi namestniki in 6 odbornikov za dobo enega leta. Odbor izvoli občni zbor. Društvo je sklepčno, če je navzoča vsaj desetina v Mariboru stanujočih delavcev, torej so imeli aspiracije nad širšim teritorijem.⁴¹

Na svojem shodu 26. januarja 1869 je društvo izvedlo verjetno svojo prvo politično akcijo (za prej vsaj ni podatkov), v kateri so podprli zahtevo devetega

³⁵ Prav tam. Glej tudi: Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, stran 210.

³⁶ MZ, 20. septembra 1868.

³⁷ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (nadalje St LAG), Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 11222/868.

³⁸ St LAG, Statt. Präsid. 5-371/869, dopis mariborskega župana, št. 8, 25. novembra 1870.

³⁹ MZ, 14. oktobra 1868.

⁴⁰ MZ, 21. oktobra 1868.

⁴¹ MZ, 4. novembra 1868.

dunajskega dne, torej zborovanje dunajskih delavcev,⁴² in zahtevali odpravo prisilnih delavnic ter svobodo združevanja. V nabito polni dvorani je govoril Wiesthaler.⁴³ Društvo je razvilo zelo živahno dejavnost v prirejanju predavanj. V društvenih prostorih so imeli poseben nabiralnik, v katerega so dajali listke z vprašanji, na katera so potem na sejah društva najbolj izobraženi delavci odgovarjali, ponavadi je bil to kar Wiesthaler sam. V ilustracijo naj navedem samo nekatera predavanja: 7. januarja 1869 je govoril Wiesthaler o tem, kako je Napoleon III. izbral splošno volilno pravico in postal francoski cesar.⁴⁴ Dne 7. marca 1869 je isti govornik predaval o socialnem vprašanju, 21. marca 1869 o odpravi stalne armade in ustanovitvi ljudske vojske, 2. aprila 1869 o pravici do dela, 1. maja istega leta o reformi cerkve, predsednik graškega delavsko izobraževalnega društva Gustav Warnke pa je 14. marca 1869 predaval o kapitalu in delu.⁴⁵ Večji shod je bil spet 16. maja 1869, ki se ga je udeležilo tudi 22 članov graškega delavsko izobraževalnega društva Vorwärts in na katerem je Wiesthaler poročal o položaju delavskega vprašanja v parlamentu. Ignac Lorsch iz Gradca se je zavzemal za svobodo združevanja ter proti delu otrok. Tillner iz Gradca pa je s primeri razlagal problem kako večina producira, manjšina pa uživa. V nadaljnji razpravi se je Wiesthaler zavzel za splošno šolsko obveznost in zaradi nje bi morali otroke povsem izločiti iz dela v tovarnah, kjer naj bi tudi nastavili tovarniške inšpektorje. Shod je sprejel resolucijo, ki jo je naslovil na parlament in v njej zahteval, da se mora dovoliti neomejena pravica združevanja, z zakonom naj se fiksira delovni dan, odpravi naj se delo žensk in otrok v tovarnah, ukinejo naj se prisilne delavnice. Shodu delavcev v Zeltwegu so poslali pozdravni brzojav z željo, da »naj trdno vztrajajo pod zastavo socialne demokracije in zmaga bo naša«.⁴⁶ Vsa ta vprašanja so bila takrat na dnevnem redu ne le mariborskega, ampak večine avstrijskih delavskih izobraževalnih društev. Ta so bila pod močnim vplivom lassallovstva, ki je imelo številne stične točke z nemškimi buržoaznimi smermi pod močnim vplivom tradicij revolucije leta 1848. Na istem shodu je bila zanimiva razprava o narodnem vprašanju, prav gotovo ena prvih v delavskih krogih na Slovenskem. Maribor je tedaj kot izrazito jezikovno mešano področje dajal plodna tla za različne kombinacije. Nerazčiščeni pojmi socialne demokracije o narodnem vprašanju, za katero je bil internacionalizem na prvem mestu, nacionalizem pa samo preostanek meščanske družbe, ki bo z zmago socializma sam od sebe odpadel, so zadevali tudi ne tako majhen del slovenskega delavstva.

Zanimivo obravnavo si zatorej velja ogledati nekoliko natančneje: Macher iz Gradca je bil mnenja, da se delavci zaradi različnosti jezikov že zaradi svojega stanu ne smejo pustiti razdvojiti, podobno kot se tudi ljubezen med moškim in žensko ne ozira na narodnost. Opozoril je na klerikalni poskus, da bi v Gradcu osnovali slovensko delavsko društvo na katoliški podlagi,⁴⁷ ki pa je na srečo propadel. Moser iz Gradca je dokazoval, da je delavski položaj v vseh

⁴² L. Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, I. zv., stran 156 (nadalje Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*); Steiner, stran 12; Baš, stran 210.

⁴³ MZ, 27. januarja 1869.

⁴⁴ MZ, 7. januarja 1869; Baš, stran 210.

⁴⁵ MZ, 7. januarja 1869, 7. marca 1869, 14. marca 1869.

⁴⁶ MZ, 19. maja 1869.

⁴⁷ Brügel, I., str. 186, 276–278; J. Brunzel, *Die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark*. Leipzig 1913, stran 8; M. Despot, *Počeci radničkog pokreta i političke prilike u Hrvatskoj u doba pariske komune*, v *Zborniku Pariska komuna 1871–1971*, II. zv., Bgd. 1971, stran 974; M. Gros, *Počeci radničkog pokreta u Zagrebu*. *Historijski zbornik VIII.*, 1955, stran 11.

deželah enak in da se zatorej morajo delavci solidarizirati z načelom internacionalnosti, češ da je socialno vprašanje mednarodno, ne pa narodno. Istega mnenja je bil Lorsch iz Gradca, ki je opozoril, da si morajo biti delavci v Mariboru tega še bolj v svesti, ker je na mešanem ozemlju nacionalistična propaganda še močnejša in hočejo zlasti klerikalci ribariti v kalnem. Nasprotno pa je zelo zanimivo ugotovil Wiesthaler, da zgodovinski razvoj dokazuje, da se da izgubljena politična svoboda spet pridobiti, medtem ko se izgubljena narodnost ne da. »Nam pa gre za politično in narodno svobodo in ju ne razdvajamo. Če pa nas razmere v to prisilijo, se postavi vprašanje, kaj je najprej ogroženo in kaj je najprej treba braniti. Na področju polne politične svobode mora tudi narodnost dobiti svoje pravice. Delavci, čeprav različnih narodnosti morajo stremeti za politično enakopravnostjo enakopravno s stremljenjem po izboljšanju socialnega položaja in samo s takšno enotnostjo bodo zmagali.« Kot primer je navedel švicarsko zvezo. Drugi razpravljavci so se temu problemu izognili in navajali le, da reakcija pospešuje nacionalne boje in jih je tudi povzročila. Opozorili so, da nadaljnje poudarjanje nacionalnosti lahko privede Avstrijo na rob propada.

Slovenec Roman Jug iz Gradca je govoril slovensko in pozival delavce slovenske narodnosti, naj se zaradi različne narodnosti ne pustijo hujskati proti nemškim delavcem, ampak naj vse sile posvetijo borbi za politično in socialno svobodo, zakaj ko bo ta cilj dosežen, bo zagotovljena tudi narodnostna enakopravnost. S tem je bil shod ob prepevanju nemških in slovenskih pesmi zaključen.⁴⁸ Značilno je, da Tagespost v svojem poročilu o tem shodu ni omenila prav Wiesthalerjeve obravnave.⁴⁹

Na shodu 27. junija 1869 so sprejeli resolucijo, v kateri so se zavzemali za splošno volilno pravico. Utemeljil jo je Wiesthaler z besedami, da je splošna volilna pravica najvišja politična pravica, prav tako kakor je splošna vojaška obveznost najvišja politična dolžnost. Ravno tako kot je vojaška obveznost obvezna z 20. letom, bi moral vsakdo z 20. letom imeti volilno pravico in to aktivno in pasivno. Po daljši debati in podrobnejšem utemeljevanju je bila resolucija sprejeta. V tem boju za splošno volilno pravico so bili delavci solidarni z liberalci. Rittweger se je v zagovoru resolucije celo skliceval na pisanje dunajske Neue Freie Presse in jo utemeljeval z istimi razlogi. Nazadnje so še poslali pozdravni telegram delavsko izobraževalnemu društvu v Linz ob ustanovnem praznovanju.⁵⁰

Kmalu po osnovanem konzumnem društvu 29. maja 1869 je bila osnovana tudi splošna bolniška in invalidska blagajna (Allgemeine Kranken- und Invalidenkasse), in sicer na ustanovnem občnem zboru 22. avgusta 1869 v Gambriusovi pivnici. Po statutu je bil namen blagajne podpirati moške in ženske člane v primeru bolezni. Vstopna članarina je bila 70 kr., tedenski prispevek pa 10. kr., za člane starejše od 50 let 20 kr. in za ženske 5 kr. Osem tednov po pristopu v društvo je član že lahko dobil prvo podporo v primeru bolezni, in sicer za prvih 26 tednov bolezni po 5 fl. tedensko, za nadaljnjih 26 pa polovico. O podpori ob bolezni daljši od enega leta je odločal odbor društva. Inva-

⁴⁸ MZ, 21. maja 1869.

⁴⁹ Tagespost, 22. maja 1869; MZ, 2. junija 1869.

⁵⁰ MZ, 30. junija 1869; St LAG, Statt. Präs. 5-371/869 poročilo mariborskega župana št. 1198 namestništvu 29. julija 1869.

lidsko podporo je lahko dobil član, ki je plačeval prispevek vsaj 5 let in je dobil tedensko po 3 fl. Ob smrti so izplačali enotno vsoto 20 fl. Podporni člani so letno plačevali vsaj 5 fl.⁵¹ Od 4. avgusta 1869 Wiesthaler ni bil več odgovorni urednik Marburger Zeitung, kar je bil od 1. novembra 1865. Tega dne se je z datumom 31. julija poslovil od bralcev, kjer pravi, da se je boril za pravice ljudske stranke (Volkspartei) in upa, da bo list tudi v prihodnje zastopal iste cilje, za katere se je boril on sam.⁵² Kaj več o ozadju tega odstopa ne vemo, verjetno je resnična verzija, ki jo prinaša Tagespost, da je bil Wiesthaler obtožen kaljenja javnega reda in žalitve stanu (duhovščine), pa je lavantinski škof vložil tožbo zaradi nekega članka v Marburger Zeitung.⁵³ Na obravnavi 1. septembra je bil Wiesthaler oproščen.⁵⁴

Wiesthaler je za 22. november sklical ljudski shod, na katerem naj bi sprejeli resolucijo o socialni demokraciji, vendar je občinska oblast shod prepovedala. Prepovedan je bil »z ozirom na državi nevaren značaj socialnodemokratskih stremeljenj po §6 zakona o društvih z dne 15. nov. 1867«. Wiesthaler se je pritožil na namestništvo kot tudi na notranje ministrstvo, obljubil pa je, da se bo potrudil gnati pravdo tudi v parlament. Tagespost potem resignirano komentira: »V sedanjih razmerah ti koraki ne bi mogli roditi uspeha, kolikor pa bodo storjeni, se bo to zgodilo v sistemu pravnega zoperstavljanja.«⁵⁵ V Götzovi pivnici so 21. septembra 1869 slavili prvo obletnico obstoja društva, ki je potekala v znamenju sodelovanja obeh narodnosti in pokazala, da ima društvo dokaj številne in zveste privrženice. Nad lokalom je vihrala rdeča zastava, kot je dejal Wiesthaler, v znamenje veselja, ob vhodu pa sta skupaj viseli nemška (pač avstrijska) in slovenska (morda kranjska trobojnica) zastava, kot znamenje bratstva obeh narodov v društvu. Dvorana je bila okrašena z zastavicami in grbi vseh avstrijskih kronovin, na osrednjem mestu pa je visela slika Lassalla. Poleg godbe južnoželezniških delavnic je pel društveni pevski zbor, ki je med drugim zapel edino slovensko pesem Riharjevo Bleško jezero, ter pevski krožek južnih železnic. Po poročilu je bila dvorana nabito polna in so se poleg delavcev udeležili prošlave tudi številni meščani in uradniki. Slavnostni govor je imel predsednik društva Franz Wiesthaler, ki je govoril o potrebnosti vzgoje delavstva, ki bo le z njo postalo svobodna osebnost. Opozoril je, da delavstvo še nima vseh pravic, predvsem mora doseči splošno volilno pravico. Pozival je k enotnosti in bratstvu, zakaj le s tem bodo postali močni. Končal je z besedami, da »kdor bo zdržal do konca, bo zveličan. Zveličanje pa za delavca pomeni enakopravnost«. V govoru se je za udeležbo zahvalil gostom iz Gradca, članom društva Vorwärts, ter delavsko izobraževalnega društva iz Slovenske Bistrice, pozdravne brzojavke pa so v Maribor poslala delavska društva iz Zeltwega, Judenburga, Gradca in Neuenkirchna. Telegram društva Vorwärts iz Gradca še posebej vzklikal socialdemokraciji in Lassallu. V imenu graških odposlancev društva Vorwärts je spregovoril Grall ter ožigosal prizadevanja klerikalnih krogov, ki so v Gradcu skušali osnovati katoliško delavsko društvo po vzorcu društev rokodelskih pomočnikov in v nasprotju z Lassallom ter Schulze-Delitschem. Tudi on je nazdravljjal socialni demokraciji,

⁵¹ MZ, 22. avgusta 1869.

⁵² MZ, 4. avgusta 1869.

⁵³ Tagespost, 5. avgusta 1869.

⁵⁴ Tagespost, 2. septembra 1869.

⁵⁵ Tagespost, 24. februarja 1869.

obenem pa poudarjal internacionalnost. V imenu mariborskih gostov iz meščanskih vrst se je zahvalil profesor Rieck, ki je govoril samo o potrebnosti izobrazbe delavstva in hvalil društvo, ker je v tej smeri že napravilo tako lepe uspehe.⁵⁶ Delavstvo in meščanstvo še nista bila tako polarizirana kot sta postala čez nekaj časa in je tu še vidno skupno taktiziranje in nastopanje predvsem proti klerikalcem. Predstavniki meščanstva se vnamajo zlasti za vzgojo delavstva, medtem ko tudi delavci zahtevajo predvsem splošno volilno pravico, za kar so bili tudi liberalci in demokratična buržoazija. Dovolj značilno je, da se poudarja načelo internacionalnosti, ker graškim Nemcem že skromni znaki tolerance slovenskim delavcem niso mogli biti po godu. Čeprav je bilo graško delavstvo in tudi mariborsko v stikih s prvo internacionalo,⁵⁷ je bil vpliv Lasalla močno opazen.

Na shodu 9. januarja 1870 so parlamentu spet poslali dve resoluciji, od katerih je ena (predlagatelj Simon Zenz) zahtevala odpravo prisilnih delavnic, druga (predlagatelj Wiesthaler) pa je obravnavala Herbstov osnutek zakona o združevanju. Po Wiesthalerjevem mnenju osnutek ne more zadovoljiti delavstva, ker utesnjuje njegove pravice, delavci zahtevajo neomejeno pravico združevanja, obenem pa konkretno predlagajo, da se spremeni pojmovanje osnutka o političnih društvih. Odpasti mora določilo, da so nekatera društva državi nevarna, resolucija se zavzema, da društva lahko ustanavljajo svoje podružnice in se združujejo z drugimi podobnimi društvi, bodisi da so z njimi v pisemnih stikih, bodisi da so v stikih s poslanci.⁵⁸

Ko je bil sprejet zakon o obdavčenju mezd in premoženja, je mariborsko delavsko izobraževalno društvo spet takoj podalo svoje mnenje. Skupaj z delegati iz Gradca, ki jih je vodil Kappauf, so 6. marca 1870 sprejeli resolucijo, ki pravi, da je delavski stan preobremenjen in ni ustrezno zakonito obdavčen. Parlament je po njihovem mnenju spet dokazal, da ni pravo ljudsko predstavništvo in da ni sposoben sprejeti zakonodaje v korist ljudstva, ampak da zastopa premožne sloje. Na tem shodu so obravnavali tudi vlogo in pomen delavsko izobraževalnih društev. Oba govornika Kappauf in Zenz sta poudarila, da društva stremijo delavce duhovno in politično izobraziti, da združujejo delavce različnih poklicev in onemogočajo njihovo razdrobljenost, ki je predvsem kriva, da so družbena nasprotja tako globoka. Namen društev je tudi, da onemogočijo verske in narodnostne boje in da na njihovo mesto stopi skupen boj za politično in socialno enakopravnost. V istem času so tudi ustanovili podružnico graške bolniške in invalidske blagajne na čelu s tričlanskim pripravljalnim odborom, v katerega so bili izvoljeni Karl Rittweger, Franz Wiesthaler in Edvard Schindler. Končno so agitirali, da bi čim več delavcev naročilo uradno socialnodemokratsko glasilo dunajsko Volkswille, ki je v Mariboru že imela 25 naročnikov.⁵⁹ Graška podružnica bolniške in invalidske blagajne je bila formalno ustanovljena na shodu 20. marca 1870, ko so sprejeli njena pravila, sestanka se je udeležil tudi predsednik graške blagajne Franc Beill, mariborski začasni odbor pa so sestavljali: Wiesthaler kot predsednik, Julius Seifritz

⁵⁶ MZ, 22. septembra 1869.

⁵⁷ Steiner, stran 36.

⁵⁸ MZ, 12. januarja 1870; Volkswille, št. 1, 30. januarja 1870; St LAG, Statt. Präs. 5-1972/869, poročilo mariborskega župana št. 67, 11. januarja 1870.

⁵⁹ MZ, 11. marca 1870; Tagespost, 9. marca 1870; Volkswille, št. 8, 19. marca 1870; St LAG, Satt. Präs. 5-1972/869, poročilo št. 1870, 8. marca 1870.

blagajnik, Georg Widemschek tajnik, Karl Rittweger knjigovodja ter odborniki Karl Schindler, Simon Zenz, Jakob Zollenstein, Adalbert Braschil, Josef Witmann in Alois Schlachter.⁶⁰ Tej bolniški blagajni so se priključili tudi delavci iz delavnic južne železnice, ki so predstavljali največjo aglomeracijo delavcev v Mariboru in na slovenskem Štajerskem sploh. Direkcija železnic je takoj zaslutila, da se za to blagajno, ki je sicer imela na videz zgolj human in nedolžen namen, lahko skriva širše politično delovanje, ki bi vplivalo na splošno zadržanje njenih delavcev in bi jih agilno mariborsko delavsko izobraževalno društvo lahko napolnilo v boj za svoje pravice. Zato so sklenili, da direkcija osnuje svojo bolniško blagajno, v katero bi se obvezno morali vključiti njeni delavci. Delavci so se temu uprli in na shodu 18. aprila 1870 enoglasno sprejeli resolucijo, v kateri zahtevajo, da se priključijo graški splošni delavski in bolniški blagajni oziroma njeni mariborski podružnici. Obenem so zahtevali, da direkcija zniža najemnino v delavskih stanovanjih na Pobrežju in v Studencih, in sicer za stanovanja prvega razreda od 7 fl. 9 kr. na 5 fl. in stanovanj drugega razreda od 5 fl. 50 kr. na 4 fl. Obenem so tudi sklenili, da bodo sestavili spomenico o razmerah in še posebej o plačah v delavnicah južne železnice ter jo poslali centralni direkciji na Dunaj.⁶¹ Uprava delavnic južne železnice je hitro ukrepala in takoj odpustila 3 delavce Kralla, Falla in Simona Zenza, ki je bil zelo aktiven v mariborskem delavskem izobraževalnem društvu. To je razvidno iz notice v Marburger Zeitung, ko Zenz sprašuje vodjo delavnic višjega inženirja Buchelta, koliko delavcev bo še odpuščenih in koliko družin ogroženih.⁶² Razmere se delavcem niso izboljšale, tudi jim ni uspelo, da bi se jim znižala stanovanjska najemnina. Po nekem poročilu Volkswille je bilo v delavnicah takrat zaposlenih kakih 900 delavcev. Strojni ključavničar je zaslužil 1 fl. — 1,32 fl; predelavec nekaj več. Kovaški pomočniki in dninarji so dobili 64—92 krajcarjev, delavci na akord pa največ 50 % nad dnino. Tudi stanovanjske najemnine so se še malenkostno povečale, tako boljša stanovanja na 7,16 fl. mesečno, slabša pa na 5,55 fl. Dopisnik, ki se je podpisal kot »delavec«, se tudi pritožuje nad ovaduhi in nad pasivnostjo delavcev, ki so precej apatični. »Delavci, pomislite vendar, da ste velika sila. Vsi stroji stojijo, če to hoče vaša močna roka. Vsi, ki ste malodušni in obremenjeni, pridite v delavsko izobraževalno društvo, ki vas bo poživilo. Ojunačite se in vstopite v veliko armado proletariata, katerega uniforma je revščina, čigar svinec je Volkswille in bojni klic Kruh in znanje.«⁶³ Dunajska generalna direkcija je 26. aprila 1870 poslala v Maribor upravnika svoje dunajske bolniške blagajne, da bi delavce prepričal in zvedel za njihovo mnenje. Mariborska uprava železnic je takoj odpustila tudi vse delavce, ki so govorili na shodu 19. aprila ali pa so bili sicer znani kot dejavni člani mariborskega delavskega izobraževalnega društva. Poleg tega je pred dunajskim zastopnikom uprizorila pravo burko s tem, da so se delavci z javnim glasovanjem morali izreči za dunajsko ali graško bolniško blagajno. Odpusti delavcev in zabeleženi odgovori javnega glasovanja so opravili svoje. Število glasovalcev je bilo 802, pri čemer je bilo 248

⁶⁰ MZ, 23. marca 1870; Volkswille, št. 9, 26. marca 1870; St. LAG, Statt. Präs. 5-371/869, dopis magistrata, št. 582, 23. marca 1870.

⁶¹ MZ, 20. aprila 1870; Baš, stran 212.

⁶² MZ, 24. aprila 1870; Volkswille, št. 14, 30. aprila 1871. Po teh podatkih sta bila odpuščena Zenz in Rittweger ter še nekaj članov delavskega izobraževalnega društva. Primerjaj tudi St. LAG, Statt. Präs. 5-371/869, mariborski župan namestništvu št. 769, 19. aprila 1870.

⁶³ MZ, 4. maja 1870.

delavcev vendarle toliko pogumnih, da so se javno izrekli proti mnenju delodajalcev. Simon Zenz, Raimund Haimann, Michael Kappauf in tovariši so 9. maja 1870 sicer sklicali posebno protestno zborovanje, vendar je vse ostalo pri starem, delavci odpuščeni in železniška blagajna za delavce južnih železnic obvezna.⁶⁴

Čez dva meseca se je mariborska podružnica graške bolniške blagajne vendarle konstituirala, potem ko je državno namestništvo potrdilo njena pravila. Po statutu je lahko postal njen član vsak član mariborskega delavskega izobraževalnega društva, sicer pa vsak delavec, ki še ni prekoračil 55 let. Članice so lahko postale tudi ženske in dekleta. Pristopnina je znašala 1 fl. in ker je bila precej visoka, jo je bilo mogoče plačati v štirih obrokih v dveh mesecih. Člani so bili razdeljeni na tri razrede: v prvem so plačevali 15 kr., v drugem 10 in v tretjem 8 kr. Prvo podporo so člani lahko dobili po osmih tednih vplačevanja, in sicer 1. razred 7,5 fl., 2. razred 5 fl. in 3. razred 4 fl. Če je bolezen trajala dlje kot pol leta, je za drugo polovico znašala podpora le še polovico. Za pogrebne stroške so prvemu razredu dali 25 fl., drugemu pa 20 fl. Moški člani so od 17. leta starosti postali tudi člani invalidske blagajne, vplačevati pa so morali po 5 kr. tedensko za tedensko podporo 3 fl.⁶⁵

Na shodu 6. junija 1870 je mariborsko delavsko izobraževalno društvo sprejelo eno svojih najbolj radikalnih resolucij, in sicer svoje stališče do papeške nezmotljivosti in o odnosu do cerkve sploh. Zahteve so bolj tipično liberalne kot pa socialistične, sicer pa zahtevajo: prekinitev diplomatskih odnosov med Rimom in Dunajem, nepriznanje dogme o papeški nezmotljivosti, meščanski zakon, odpravo celibata, sekularizacijo cerkvenih posestev, nekonzesionalne šole, odpravo »Zeitungsstempla« in kavcije. Sprejeli so tudi sklep, da se kongresa svobodomislecev v Ženevi udeleži Wiesthaler, kot so graški delavci predlagali urednika Freiheit L. R. Zimmermanna.⁶⁶

Zadnji večji shod pred nekoliko nepričakovanim razpustom društva je bil 18. julija 1870, na katerem so govorili o preureditvi monarhije. Jakob Zollenstein je bil mnenja, da bo država pravilno urejena šele s splošno volilno pravico. Julius Seifritz je zagovarjal stališče, da bi moral imeti volilno pravico vsak državljan, ki zna brati in pisati. Georg Widemscheg je dejal, da imajo klerikalci na podeželju zato takšen vpliv, ker liberalci ne prosvetčujejo ljudstva in ga v ekonomskih vprašanjih ne zadovoljijo. Negospodarska stranka pa ne bo mogla doseči pravične ureditve. Franz Wiesthaler se je zavzel za splošno volilno pravico in z njeno pomočjo naj ljudsko predstavništvo uredi Avstro-Ogrsko na federativni podlagi po švicarskem vzorcu. Na koncu so sprejeli resolucijo, v kateri zahtevajo, da se izvoli resnično ljudsko predstavništvo na osnovi splošne volilne pravice direktno in tajno. Volilna pravica naj bi ustrezala vojaški obveznosti, torej naj bi jo imel vsak 20-letni neoporečni državljan. Ljudsko predstavništvo naj bi državo spremenilo v federalistično, za kar je lep primer švicarska zveza, ki tudi kaže, kako je treba urejati razmere med posameznimi deželami. Državna pomoč (kredit ali garancija) za združeno delo (genossenschaftliche Arbeit) ne more predstavljati ovir. Zvezna država naj bi tudi skrbe-

⁶⁴ MZ, 11. junija 1870.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Volkswille, št. 20, 11. junija 1870; St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, dopis mariborskega župana namestništvu, št. 1171. 8. junija 1870.

la za dvig splošne blaginje, in če bi posamezna dežela ekonomsko ne bila dovolj močna, da bi dala pomoč, ki bi bila potrebna, naj bi priskočila na pomoč zvezna blagajna.⁶⁷

Ob veleizdajalniškem procesu na Dunaju so razpustili po vsej Avstriji večino društev, med katerimi je bilo tudi mariborsko. Dne 11. avgusta 1870 je mestni urad kot politična oblast popoldne sporočil društvu, da je razpuščeno in narejen je bil inventarni popis biblioteke in društvene ročne blagajne.⁶⁸ Tudi Tagespost se je precej na široko razpisala o tej razpustitvi in v obširnem članku navajala utemeljevanje namestništva, zakaj je društvo razpustilo. Ob očitkih, da je Wiesthaler prirejal shode in zborovanja ter s tem kršil zakon o društvih, se list sprašuje, če v avstrijski ustavni državi državljan, ki je član ali predsednik delavsko izobraževalnega društva, izgubi pravico v svojem imenu prirejati shode ali se jih udeleževati, zakaj Wiesthaler je to počel ne kot predsednik društva, ampak privatno.⁶⁹

Ob tem dogodku je bil dopis v Volkswille, ki pravi, da so v Mariboru že dolgo pričakovali, da bo prišlo do razpusta društva, ker je to v teh časih pač »k. k. Mode der Auflösung«, niso pa pričakovali takšne utemeljitve. »Radost naših socialnih nasprotnikov si lahko mislite. Razgrajali in popivali so do srede noči, pravo turško rajanje. Ministrstvo je lahko prepričano, da se je s tem, da je potrdilo to razpustitev, zelo priljubilo našim lagodnim krščanskim »liberalcem«.⁷⁰ Da je bilo društvo razpuščeno bolj v psihozi vsesplošnega razpuščanja delavskih društev, smatrajoč jih za nevarne, ki je nastala po veleizdajalniškem procesu, priča tudi dejstvo, da v vseh 15 mesecih svojega delovanja društvu ni bilo nikoli prepovedano kakšno zborovanje, na nobenem shodu predstavnik oblasti ni prekinil kakšnega govornika, pa tudi shod 29. maja 1869, ki je po sklepu namestništva veljal za političen shod in je bil to eden razlogov, da je bilo društvo razpuščeno, je odobrilo isto namestništvo, potem ko se je Wiesthaler zagovarjal na policiji in dokazoval, da shod ni v nasprotju z zakonom.⁷¹ Vendar ta podatek ne ustreza povsem resnici, ker je isti list prinesel decembra 1869 kratko poročilo, da je oblast prepovedala shod, sklican za 21. december 1869, na katerem naj bi govorili o načelih socialne demokracije.⁷² Naslednjega dne, to je 12. avgusta, je Marburger Zeitung objavila tudi vsebino akta o razpustu, ki med drugim pravi, »da je društvo, kot se vidi iz uradnih poročil, od nastanka do danes razvijalo politično dejavnost. V začetku je društvo to počenjalo na direkten način, ko je na društvenih shodih obravnavalo politične in javne zadeve, kasneje pa je organiziralo o teh vprašanjih tudi ljudske shode širšega značaja. Predsednik društva Wiesthaler je kršil koalicijski zakon, ker je na javnih shodih obravnaval politične programe«. Pregrešili naj bi se tudi proti § 6 zakona o društvih, ker so bili ljudski shodi le društvena zborovanja pod drugim imenom in s sodelovanjem vodstev. Ker pa mariborsko društvo ni bilo politično, je prekršilo zakon in sama društvena pravila ter je bilo zato razpuščeno. Društvo je takoj vložilo pritožbo pri notranjem ministru in državnem namestništvu in potem, ko namestništvo na pritožbo sploh ni

⁶⁷ MZ, 24. julija 1870; Volkswille, št. 28, 6. avgusta 1870; St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, poročilo mariborskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1624, 22. julija 1870.

⁶⁸ MZ, 12. avgusta 1870.

⁶⁹ Tagespost, 13. avgusta 1870; Baš, stran 214.

⁷⁰ Volkswille, št. 31, 27. avgusta 1870.

⁷¹ Volkswille, št. 38, 15. oktobra 1870.

⁷² Volkswille, št. 17, 15. decembra 1869.

odgovorilo, notranje ministrstvo pa jo je zavrnilo, se je pritožilo tudi na državnem sodišču. Dne 27. januarja 1871 je pred državnim sodiščem na Dunaju prišlo do javne obravnave. V imenu mariborskega delavsko izobraževalnega društva je društvo branil predsednik Wiesthaler sam. V zagovoru je Wiesthaler apeliral na sodnike, naj razveljavijo sodbo prvostopenjskega sodišča, ki po njegovem mnenju ni postopalo po zakonu, ampak v duhu meščanskega ministrstva, ki se mu zdi socialna demokracija državi nevarna (v razpustitvenem aktu je kot vzrok navedeno tudi to, da je Wiesthaler eksponiran demokrat in ker je društvo poslalo v Judenburg telegram, v katerem je bil tudi stavek Hoch der Sozialdemokratie). V državno sodišče delavstvo še zaupa in v njem vidi žarek upanja, da bo lahko v javnosti reklo: Še so sodniki v Avstriji. Tožbo je zagovarjal poznejši minister Schmerling, ki je utemeljeval rzsodbo z veleizdajniškim procesom na Dunaju in primerjal dejavnost društva z eisenaskim programom. Državnemu sodišču je predsedoval dvorni svetnik baron Apfaltern.⁷³ Sodišče je zavrnilo pritožbo društva, da ni prekoračilo statuta, v druga razpravljjanja se pa ne spušča, ker je že to dovolj velik razlog za razpustitev.⁷⁴

Ob proslavi mariborskega društva 12. junija 1870 so iz Judenburga poslali tale brzojav, ki je bil tudi povod za razpustitev mariborskega društva: »Trikrat živio rdeči zastavi socialne demokracije, znamenju trpeče sedanjosti, zmagovite bodočnosti. Visoko jo bomo dvignili in jo v železni pesti hlabro nosili po vsem svetu.«⁷⁵

Ob razpustitvi društva je policija že naslednjega dne evidentirala društveno premoženje, pregledala računské knjige in lokal zapečatila, ključ pa dala v hrambo mestni oblasti. V svojem poročilu je tudi navedla, kakšno literaturo je društvo imelo, kar je vsekakor zanimivo, saj za drugod takšnih podatkov nimamo. Policijski uradnik Jacob Sinkovitz je v prisotnosti Wiesthalerja, blagajnika Seifritza in knjižničarja Wilhelma Streitza v popisu navedel tale dela: Schusselkovo Reform, ilustrirane nemške Monatshefte, Brockhausov konverzacijski leksikon, Wunder der Urwelt, globus, različne zemljevide, od časnikove pa dunajske Vorstadtzeitung, ki je do Volkswille veljala za napol delavski list, ker je prinašala mnogo podatkov o delavskem položaju in gibanju sploh, Volkswille, Zimmermanovo Freiheit, Allgemeine Arbeiterzeitung, Marburger Zeitung, L'Express in L'Operaio. Društvo ni imelo gotovine, pač pa deficit 8 fl., poleg tega so našli še društveno in slovensko zastavo.⁷⁶

V čas pred razpustitvijo mariborskega delavskega izobraževalnega društva spadata tudi dve mezdni gibanji, v katerih so delavci uspeli in od katerih se je krojaško končalo s štrajkom, peki pa so se že prej sporazumeli. To je eno prvih takšnih gibanj na Slovenskem, poteka pa z dejavnostjo mariborskega delavsko izobraževalnega društva. Spričo Wiesthalerjevega vpliva v Marburger Zeitung je imelo tudi široko publiciteto, obenem pa podpora v mariborskem delavsko izobraževalnem društvu.

Pekovski pomočniki so se 6. aprila 1870 zbrali na shodu, ki so ga priredili v Götzovi pivnici; udeležilo se ga je kakšnih 50 pomočnikov. Da je bilo gibanje povezano tudi z delavskim društvom, se vidi v tem, da je imel glavno besedo

⁷³ MZ, 29. januarja 1871.

⁷⁴ MZ, 1. februarja 1871.

⁷⁵ St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, poročilo mariborskega župana, št. 8, 15. novembra 1870.

⁷⁶ St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, poročilo mariborskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1870, 12. avgusta 1870.

spet Wiesthaler. Zastopani so bili tudi graški delavci, ki jih je predstavljal v Mariboru že dobro znani Wilhelm Moser. S to akcijo so se mariborski pekovski pomočniki pridružili splošni avstrijski akciji pekovskih pomočnikov, ki so na shodu na Dunaju sprejeli svoje zahteve.⁷⁷ Udeleženci mariborskega shoda so v svoji resoluciji zahtevali: 1. odpravo nagovora ti., 2. zvišanje tedenskih plač za 50 %, dodatek za zajtrk v višini 12 kr. ter dodatek za nočno malico 25 kr., 3. čiste delavnice, zdrave, kurjene spalnice, za vsakega delavca svojo posteljo in menjavo posteljnine vsakih 14 dni, 4. prepoved najemanja vajencev preden dopolnijo 16. leto.⁷⁸ Pomočniki so v večini primerov stanovali pri mojstrih, ki so jim dajali poleg stanovanja tudi hrano. Na ta način je bila seveda tedenska plača manjša in se je dobiček mojstrov še povečal. Hrana ni bila najboljša, še slabše pa je bilo s spalnicami, ki so bile v glavnem zasilno prirejeni pomožni prostori, higiensko neustrezne in navadno prepolne. Že iz zahtev lahko povzamemo, da položaj pomočnikov ni bil rožnat, ni pa podatkov, da bi bili mariborski pomočniki kaj na slabšem od položaja drugod. Omenjene zahteve so poslali mojstrom, ki naj bi po 14 dneh nanje pozitivno odgovorili, sicer bi pomočniki začeli stavkati. Na prihodnje zborovanje so povabili tudi mojstre. Čez teden dni so tem zahtevam dodali še nove: za vsako kosilo 16 lotov mesa, v spalnicah ne sme biti pogradov, stalno svežo pitno vodo in 14-dnevni medsebojni odpovedni rok.⁷⁹

Do ponovnega dogovarjanja je prišlo na shodu 20. aprila, ki je bil spet v Götzovi pivnici in so se ga udeležili tudi štirje predstavniki pekovskih in mlinarskih pomočnikov ter krojač Moser iz Gradca. Shodu je poslalo pozdravni brzojav tudi 19 ptujskih pekovskih pomočnikov; v njem izražajo solidarnost in pozivajo k enotnosti. Za predsednika shoda je bil izvoljen Wiesthaler, za zapisnikarja pa Gradčan Krištof Felber. Tričlanskemu odboru pekovskih pomočnikov je 12 mojstrov poslalo odgovor na njihove zahteve, v katerem sprejemajo zahteve, da se odpravi tituliranje s ti, 14-dnevni odpovedni rok ter ureditev spalnic. O drugih zahtevah naj bi razpravljali individualno, vsak mojster s svojimi pomočniki. Ker mojstri niso zaprli vrat za pogajanja, je bil na shodu imenovan petčlanski odbor, ki naj razpravlja s petčlanskim odborom mojstrov in šele, če bi se ta pogajanja razbila, bi šli v štrajk. Obenem so naslovili zahtevo mestnemu svetu, da policija odslej naprej pregleduje, če so spalnice res v redu. V petčlanski odbor so izvolili: Josefa Raaba, Raimunda Haimanna, Wilhelma Moserja iz Gradca, iz Maribora pa Wiesthalerja in Zenza.⁸⁰ O nadaljnjem razpletu ni več podatkov, vsekakor do štrajka ni prišlo in ker je bil hkrati štrajk krojačev, o katerem bo govor spodaj, so pekovski mojstri najbrž popustili. Dne 5. in 7. maja sta bili še dve zborovanji pekovskih pomočnikov, ki se jih Wiesthaler ni udeležil, pač pa so poleg 48 pomočnikov sodelovali 3 Gradčani: Moser, Julius Raab in Wenzel Dobrovolsky. Raab je v imenu petčlanskega odbora sporočil, da so mojstri privolili v točke 1—5 delavskih zahtev, na druge tri pa ne. Shod je za nadaljnje dogovarjanje izvolil nov petčlanski odbor, ki so ga sestavljali pekovski pomočniki: Kobič, Biščanin, Piškur, Ott in

⁷⁷ St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, mariborski župan namestništvu, št. 691, 7. aprila 1870.

⁷⁸ MZ, 8. aprila 1870.

⁷⁹ MZ, 13. aprila 1870; Volkswille, št. 12, 16. aprila 1870, ki piše, da so zahteve poslali 21 mojstrom; Baš, stran 213.

⁸⁰ MZ, 26. aprila 1870; St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, dopis mariborskega župana namestništvu, št. 801, 24. aprila 1870.

Čadež. Nove instrukcije odbora so bile: slabše plačanim pomočnikom naj se povečajo plače za 50 kr., bolje plačanim pa za 20 kr., nove tarife naj mojstri sklenejo z odborom, ne pa s pomočniki samimi, lista tarif naj bo obešena v delavnici, da tega dogovora v prihodnje ne bo mogoče zlorabljeni.⁸¹ Skoraj v istem času se je začelo tudi mezдно gibanje krojačev, ki je prešlo v stavko. Tudi to gibanje je podprlo mariborsko delavsko izobraževalno društvo, saj so bili številni krojači, podobno kot peki njegovi člani. V Gambriusovi pivnici so imeli 18. aprila shod, na katerem je bil za predsednika izvoljen Wiesthaler, za njegovega namestnika sklicatelj Georg Widemscheg in za zapisnikarja Franc Hniliczka. Tudi tu so bili navzoči zastopniki iz Gradca Moser, Kappauf, Haimann. Shod je zahteve izrazil v osmih točkah: 1. dosedanje mezde naj se dvignejo za 50 %, za delo ob nedeljah in praznikih pa še za 20 %, 2. vsak pomočnik naj spi izven hiše svojega delodajalca, 3. mojstri smejo delati samo doma, 4. delavnice morajo biti čiste in dovolj prostrorne ter naj ustrezajo higienskimi predpisi, 5. zaslužek naj se izplačuje vsako soboto zvečer, 6. krojači, ki niso mojstri, ne smejo imeti pomočnikov ali pa morajo plačevati davek, 7. vajenci naj se uporabljajo samo za strokovno delo, ne pa kot služinčad, 8. občinski odbor naj ustanovi obrtno nadaljevalno šolo, ki pa naj bo brez verskega pouka. Te zahteve naj bi petčlanski odbor posredoval mojstrom, pri čemer je odbor dobil polno in edino pooblastilo, da zastopa pomočnike, ne bi se pa smeli pomočniki sami dogovarjati z mojstri. Če bi dogovori propadli, bi pomočniki začeli stavkati. Na zborovanju so tudi sprejeli sklep, da se korporativno vključijo v mariborsko delavsko izobraževalno društvo. Ob tem je Kappauf poudaril, da društvo ne skrbi le za vzgojo, ampak se tudi bori proti nacionalnemu in verskemu sovraštvu ter razvija stanovski duh.⁸² Na te zahteve sta dva mojstra Dereani in Gebauer odgovorila pozitivno, sprejela sta vse zahteve krojaških pomočnikov in se tudi udeležila shoda 25. aprila. Predlagala sta le to spremembo, da se mezde povišajo pri malem delu za 50 % in pri velikem za 25 %, kar so pomočniki sprejeli. Drugi mojstri so poslali svoj protipredlog v šestih točkah: 1. o plači naj se sklene svobodni dogovor med mojstri in pomočniki, 2. privolili so v stanovanje delavcev izven doma ali delavnic mojstrov, 3. vsak mojster lahko dela doma ali na tujem, 4. strinjali so se o ureditvi prostorov, toda zahtevali, da za red in čistočo skrbijo delavci sami, 5. privolili so v izplačevanje zaslužkov v sobotah zvečer, 6. strinjali so se z zahtevo, da vajenci le strokovno delajo, vendar jih tudi pomočniki ne smejo uporabljati kot služinčad. Torej so sprejeli le najmanj radikalne zahteve, s katerimi bi pomočniki le malenkostno pridobili. Pomočniki so ta predlog zavrnil in sklenili, da z naslednjim dnem, to je 26. aprila 1870 začnejo stavkati. O svojih zahtevah in odločitvah so brzojavno obvestili krojaške pomočnike v Zagrebu, Brucku na Muri, Celju, Gradcu, Judenburgu, Celovcu, Ljubljani, Leobnu, Ptuj, Bratislavi, Varaždinu, Wiener Neustadtu in na Dunaju.⁸³ Tako je prišlo do prve organizirane stavke v Mariboru. Že prvi dan se je položaj zaostрил, ko je nek pomočnik stavkokazu razrezal obleko in ga je policija zaprla. Delali so le pomočniki, ki so morali izgotoviti obleke, za katere so že dobili plačilo, sicer pa so bili v stavki zelo soli-

⁸¹ St LAG, *Statt. Präs.* 5-371/869, poročilo mariborskega župana namestništvu, 9. maja 1870.

⁸² MZ, 22. aprila 1870; Baš, stran 213; St LAG, *Statt. Präs.* 5-371/869, dopis mariborskega župana namestništvu, št. 774, 20. aprila 1870.

⁸³ MZ, 27. aprila 1870; Baš, stran 213; St LAG, *Statt. Präs.* 5-371/869, dopis mariborskega župana namestništvu, št. 885, 5. maja 1870.

darni. Štrajka so se mojstri ustrašili in že čez dva dni, do 29. aprila, v glavnem ugodili zahtevam pomočnikov. Tega dne so štrajkajoči spet imeli svoj shod, na katerem so navzočim pojasnili, da so posamezni mojstri popustili v obojestransko korist. Popustili so tudi pomočniki, tako je mojster Folger zvišal plače za 35 do 40 %, Leeb 7 do 10 % in dal spalnice, Trethan malo delo 30 %, veliko 50 %, spalnice izven mojstrove hiše ali delavnice, prav tako Rieger. Štirinajst krojaških pomočnikov pa se ni pogodilo niti ni dobilo drugje službe in so zato zapustili Maribor. Da so se mojstri bali, da ne bi zgubili svojih strank in so zato še prej popustili, je vidno tudi na straneh Marburger Zeitung, ko se strankam opravičujejo in pojasnjujejo.⁸⁴ Stavka je bila 6. junija definitivno končana. Omeniti je, da je v istem času izbruhnila stavka tudi v Leobnu. Vsekakor so se pokazali krojaški pomočniki v drugih mestih in pa mariborsko delavsko izobraževalno društvo zelo solidarni s štrajkajočimi, ki so dobili kar znatno denarno pomoč, in sicer od delavsko izobraževalnega društva Salzburg 5 gld. od takajšnjih krojaških pomočnikov 10, od linskih 12, leobenskih 7 in od dunajskega strokovnega društva 20. Po izplačilu podpor in pomoči leobenskim štrajkajočim stanovskim tovarišem v znesku 10 gld., je mariborskim ostalo 14 gld. 3 kr., s katerimi so ustanovili svojo podporno blagajno.⁸⁵

Hkrati je bilo končano tudi mezdno gibanje pekovskih pomočnikov, ki so dobili boljše plače, boljšo oskrbo in sploh lepše »ravnanje z njimi«. »Policija ni mogla ustreči skromnim zahtevam, da naj bi izprla in odgnala delavce, in zdaj naj bi mestni urad vsaj svetoval. Pri grožnjah in zmerjanju je marsikateri delodajalec šel dlje, kakor smo pričakovali mi sami, in vendar smo bili pripravljeni na hude napade. Novo pa je bilo, da so celo tisti, ki niso bili neposredno prizadeti, kričali na vsa usta. Vendar pa so naši nasprotniki izlili polno mero svoje jeze na voditelja gibanja. Najbolj pogosta in obenem najbolj neumna zahteva je bila »Zapustiti mora mesto!«, ker takšne zahteve mu kot rojenemu Mariborčanu niso postavljale niti odredbe iz časov najbolj surove reakcije. Izjave kot: Potolči, obesiti, vreči v Dravo, kažejo, da buržoazija celo presega najbolj fevdalne aristokrate, kadar gre za njene lastne goldinarje. Leto 1848 je plemstvu odvzelo mnogo več »zapisanih pravic« kot pa so prikrajšale vse delavske stavke delodajalce in vladajoči razred v mestih, toda takšne surovosti, kot jo kažejo naši nasprotniki, si tedaj niso privoščili niti največji aristokrati. Kljub vsemu se naša stranka krepi tudi tukaj in delavsko izobraževalno društvo je kot posledico mezdnega gibanja pridobilo številne in zelo vnete pristaše.«⁸⁶

V začetku julija so tudi mariborski zidarji in tesarji dosegli neke vrste tarifno pogodbo. Sporazum je bil sklenjen sorazmerno mirno, očitno so bili pod vplivom krojaške stavke mojstri pripravljeni na kompromis, pa tudi zahteve teh delavcev niso bile posebno velike. Na shodu 16. julija so sprejeli te delavske zahteve: 1. delovnik traja od 6.—18. ure, 2. mezde se ne zmanjšujejo, 3. nadure bodo plačane à 15 kr. na uro, 4. sporazum stopi v veljavo 25. julija 1870.⁸⁷

⁸⁴ MZ, 1. maja in 6. maja 1870; Tagespost, 30. aprila 1870; Baš, stran 213.

⁸⁵ MZ, 3. junija 1870; St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, dopis mariborskega župana namestništvu, št. 1138, 4. junija 1870.

⁸⁶ Volkswille, št. 19, 4. junija 1870.

⁸⁷ St LAG, Statt. Präs. 5-371/869, poročilo mariborskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1541, 16. julija 1870.

Čez leto dni je prišlo do ponovne stavke mariborskih krojaških pomočnikov, za katero pa v Marburger Zeitung ni nobenih podatkov. Stavkovnemu odboru je predsedoval Franc Pelko, do stavke pa je prišlo, ker so mojstri odstopili od pogodbe iz prejšnjega leta in znižali mezde. Po prvih pogajanjih je le mojster Kahn privolil v višje mezde, drugi pa so odklonili. Stavka je izbruhnila 15. oktobra. Pelko je v Volkswille prosil za denarno pomoč sodruge v drugih mestih, obenem pa jih je rotil, naj ne bodo stavkokazi.⁸⁸ Stavka je trajala skoraj mesec dni in je deloma uspela. Mojstri Folger, Trethan, Leeb in Kalm so privolili v delavske zahteve, medtem ko so v delavnicah mojstrov De-reanija, Gebauerja in Müllerja zaposlili nove pomočnike, ki so prišli od drugod in se torej Pelkov poziv o solidarnosti ni povsem izpolnil. Pelko v svojem poročilu tudi z žalostjo ugotavlja, »če bi ti pomočniki imeli toliko delavske zavesti, da bi zahtevali novo tarifo, potem bi tudi ostali trije mojstri morali ugoditi delavskim zahtevam. Tako pa so mnogi pomočniki morali zapustiti Maribor, nekateri pa so se zaposlili pri mojstrih, ki so sprejeli nove tarife.« Stavkajoči so dobili tudi precejšnjo denarno pomoč: 93,33 fl., iz Leobna 11,40 fl., Gradca 20 fl., Ljubljane 9 fl., Varaždina 8 fl., Judenburga 6 fl., Salzburga 6 fl., Celovca 10 fl., Wiener Neustadta 5 fl., Maribora 17,13 sl.⁸⁹

III

Franz Wiesthaler kot prvi voditelj delavskega gibanja v Mariboru

V začetnem razdobju mariborskega delavsko izobraževalnega društva stoji kot središčna oseba Franz Wiesthaler, ki zaradi svojih idej in neumornega dela v društvu zasluži nekaj več podrobnosti in daljši prikaz. Vse do leta 1875 je bil Wiesthaler gonilna sila društva, vse akcije so potekale prek njega, večinoma jih je sam sprožil, sicer pa je bil vsaj v središču njihovih dogajanj. Bil je neumoren organizator, predvsem pa predavatelj in govornik. Tako rekoč ni shoda, na katerem ne bi bil imel glavne besede, na katerem ne bi bil vsaj član delovnega predsedstva, če že ne predsednik sam. Pri tem je bil tudi vnet in vztrajen dopisnik v delavske liste, predvsem pa v Marburger Zeitung, ki ji je žrtvoval drugo polovico svojega življenja. Njegovo delovanje in pomen v mariborskem delavsko izobraževalnem društvu je omenjeno ob zgodovini društva, ker je tako neločljivo povezano z društvom samim. Zato naj bo tu omenjen samo kratek oris njegovega življenja.

Po podatkih Liber calculorum mariborske klasične gimnazije je bil rojen 25. decembra 1825 kot sin posestnika in notarja Franza in Auguste Wiesthaler. Klasično gimnazijo je obiskoval v Mariboru 1839—1842 in končal četrti gramatikalni razred. Potem je dve leti obiskoval predavanja filozofije v Gradcu, odkoder se je prepisal na teologijo na Dunaju. Leta 1847 je eksterniral. V revolucijskem letu 1848 se je priključil akademski legiji in jeseni istega leta začel študirati pravo v Gradcu, kjer je bil med ustanovitelji enega prvih graških burševskih društev Freya. Društvo je bilo ustanovljeno 25. januarja 1849; Wiesthaler je postal njegov senior, štel pa je 32 članov. Burši so nosili najprej

⁸⁸ Volkswille, št. 42, 21. oktobra 1871.

⁸⁹ Volkswille, št. 46, 18. novembra 1871.

bele, nato rdeče kape, njihova zastava je bila belo-rdeča-zlata. Freya je bila med društvi poleg Styrie najbolj progresistična v smislu idej revolucije leta 1848, ki jim je Wiesthaler ostal zvest pravzaprav še naprej. Wiesthaler se je tega leta seznanil s katoliškim reformatorjem Oberaufom, ki je nanj močno vplival in je bil z njim v stikih še po svojem izgonu v Švico. Freya je 13. marca 1849 ob obletnici žrtev marca 1848 na Dunaju priredila komemorativno svečanost. Na prostoru pri graškem kolodvoru se je zbralo do 800 študentov nemške, italijanske in slovenske narodnosti ter 200—300 drugih udeležencev. Med drugimi je govoril tudi Wiesthaler. Zaradi radikalnosti govorov je bilo društvo razpuščeno že 18. marca 1849. Glavni burši iz Freye pa so morali zapustiti Gradec, med njimi tudi Wiesthaler. Najprej je odšel v München, kjer se je spet srečal z Oberaufom, potem pa, ko so študentje (med njimi tudi on) knezu Windischgrätzu pripravili »Katzenmusik«, je moral zbežati v Švico in je živel v okolici Ženeve. Wiesthaler je bil v Švici v stikih z delavskimi društvi in drugimi političnimi begunci. Po nekaterih podatkih naj bi tudi napravil doktorat, vendar se nikoli ni podpisoval kot doktor. Gotovo je posebnost, da je njegova karikatura v barvah prva tovrstna upodobitev kakšnega graškega študenta. Leta 1862 se je vrnil v Maribor, potem ko mu je mati brez njegove vednosti izposlovala pomilostitev in že leta 1865 postal soizdajatelj Marburger Zeitung in do avgusta 1869 njen odgovorni urednik. Do 1887 je bil vnet sotrudnik in pisec uvodnikov ter zadnjih pet let 1882—87 spet odgovorni urednik. Umril je 22. oktobra 1890 v Mariboru v precejšnji bedi in osamljenosti.⁹⁰ »Marburgerica«, list, ki mu je Wiesthaler posvetil skoraj četrt stoletja svojega življenja, je ob smrti v dveh noticah spregovorila nekaj toplih besed, kjer je posredno povedano, da je bil v marsičem in tudi v bedi, v kateri je živel zadnja leta, žrtev lastnega idealizma. Pogreba se je udeležilo mnogo ljudi, med njimi župan Nagy, podžupan dr. Schmiderer, deželni poslanec Pfrimer idr.⁹¹ Doblinger v svoji knjigi omenja, da je ostal zvest idejam revolucije leta 1848 in nemški stvari,⁹² povsem pa zamolči njegovo delovanje v delavskem društvu. Brez dvoma je bil Wiesthaler zanimiva in samosvoja figura. V njegovem publicističnem in političnem delovanju je zaslediti več vplivov. V letu 1848 so največji vtis nanj napravile ideje nemškega liberalno demokratičnega meščanstva, po drugi strani je bil zelo dovzeten za Oberaufovo kritiko razmer v katoliški cerkvi. O tem priča ohranjena brošura, ki jo je Wiesthaler izdal v Gradcu januarja 1849, rokopis pa ima datum 18 des Christmonds 1848 z naslovom Warum schloss ich mich der freien christlichen Gemeinden? Auf Viehhauser's Frage: Warum bleibe ich römischer Katholik? entgegnet von Franz Wiesthaler gewesenem Theologen zu St. Stefan in Wien. V njej silovito kritizira obstoječi sistem rimske kurije, papeštvo, jezuite, vpliv cerkve na državo, na šolstvo, zavzema se za civilni zakon in celibat.⁹³ Drugi močan vpliv na njegovo pojmovanje sveta predstavlja delovanje v Švici in seznanjanje s švicarsko

⁹⁰ Liber calculorum gymnasii marburgensis vom Jahre 1830—50 v Pokrajinskem arhivu Maribor; St LAG, Statt. Präs. 5-371/66 dopis mariborskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 976, z dne 31. maja 1869, prav tam tudi dopis št. 271, z dne 3. februarja 1871; M. Doblinger, Studententum, Burschenschaft und deutsche Einheitsbewegung in Graz bis 1880, Graz—Wien—Leipzig 1921 (nadalje Doblinger), stran 73; glej tudi MZ, št. 83, 23. oktobra 1890. Tu naj še omenim, da v nobeni matriki vseh treh mariborskih župnij, ki so v Arhivu Slovenije v Ljubljani, ni podatkov, kdaj naj bi bil Wiesthaler krščen.

⁹¹ MZ, oktobra 1890.

⁹² Doblinger, stran 73.

⁹³ St LAG, Statt. Präs. 18/369, št. 1440.

državno ureditvijo. Prepričanje, da je vzorec švicarske konfederacije tudi za Avstrijo najboljša možna rešitev v čedalje težjem notranjem položaju, ne pa dualizem, je ohranil tudi po prihodu iz Švice in je opaziti tudi v njegovih predavanjih v mariborskem društvu in resolucijah, ki jih je društvo sprejelo. Podobno stališče je imel tudi do preustroja vojske v ljudsko vojsko, podrobneje je to obrazložil v brošuri *Stehendes Heer oder Volksheer?*, ki je leta 1870 izšla v Mariboru. V Ženevi se je seznanil z mnogimi nemškimi političnimi begunci različnih političnih usmeritev, med njimi tudi s socialnimi demokrati, in pod njihovim vplivom je tudi Wiesthaler sam postal socialni demokrat. Mariborsko delavsko izobraževalno društvo se je okrog leta 1870 povežalo z nemško sekcijo prve internacionale, naročeno je bilo na njen list *Vorbote in Wiesthaler* je temu listu aprila 1869 poslal celo 30 fr. za stavgajoče stavbeniške delavce v Ženevi z besedami: »Bratom v Ženevi, ki so prekinili delo. Majhen dar naj bo znamenje, da se zavedamo svoje dolžnosti.«⁹⁴ To notico je *Vorbote* seveda priobčil, kar je povzročilo takojšnje reagiranje ministrstva za deželno brambo in javno varnost, ki je vprašalo graško namestništvo naj preveri, če je to res.⁹⁵ Mariborski okrajni glavar je 5. junija 1869 odgovoril, da o tem ni ničesar znanega, niti da bi bili mariborski delavci v stikih z Ženevo, niti ni Wiesthaler ali kdo od delavcev pobiral kakšnih denarnih prispevkov. Okrajno glavarstvo se tudi čudi, da bi Wiesthaler zmožel sam poslati tako velik znesek, ko ima ob ženi in otroku ter brez lastnega premoženja le 300 fl. letnih dohodkov. Pač pa je znano, da je od graških delavcev že nekajkrat dobil denarno pomoč 3 do 5 gld.⁹⁶ Poročila mariborskega okrajnega glavarja namestništvu o delavskem gibanju v Mariboru so vsa ta leta, posebej še do leta 1872 polna govora o tem, da je mariborsko delavsko izobraževalno društvo poleg graškega najbolj agilno in državi nevarno, ter najbolj lassalovsko na vsem Štajerskem in to predvsem po zaslugi Wiesthalerja, ki je njegov spiritus agens. Wiesthalerjeva vizija preobrazbe se je nekako ujemala v zmesi demokratičnih tradicij leta 1848 in s socialistično preobrazbo družbe in države z državno pomočjo, v tem smislu, da bi država s splošno volilno pravico dala delavstvu možnost sodelovanja v parlamentu pri sprejemanju zakonov v prid »četrtemu stanu«, država naj bi se demokratizirala in federalizirala po malonemškem načelu, pri čemer bi mali narodi ostali v obstoječih kronovinah in ne bi sestavljali novih. Vsekakor je nasprotnik dualizma, bori se proti nacionalnemu boju, ki državo razkrajja, in zaupa v demokratične reforme. Zato tudi ni za germanizacijo slovenskega življenja, kot je izpovedal v debati, navedeni zgoraj. Nikjer ni podatkov, če je znal slovensko, vendar je vsaj v začetku bil do Slovencev strpen. Od leta 1875 pa Wiesthaler ni več v odboru delavskega izobraževalnega društva. Zaenkrat še ni dokumentov, kako je do tega prišlo, odslej se namreč pojavlja le še kot publicist v »Marburgerici« in ob večanju slovenske narodne zavesti nastopa v korist nemške nacionalne stranke. Protislovenski je predvsem zato, ker je slovensko narodno gibanje s klerikalnim predznakom.

V uvodniku maja 1879 je pod naslovom *Ein Königreich Slovenien* pojasnil svoje stališče do ideje o združitvi južne Štajerske s Kranjsko. »Državnemu

⁹⁴ Navajam po Z. Šolle: *Internacionála a Rakousko*, stran 163, opomba 11.

⁹⁵ St LAG, *Statt. Präs.* 5-371, dopis namestništvu mariborskega okrajnega glavarstva, št. 147, 29. maja 1869.

⁹⁶ St LAG, *Statt. Präs.* 5-371/869, št. 1001, 5. junija 1869.

zboru je v splošnem lahko vseeno, če se južna Štajerska združi s Kranjsko, da le spada nova kronovina k Avstriji. Le nam Nemcem v ogroženem delu dežele in Slovencem, ki hočejo živeti in se razvijati z nemškimi Štajerci, prekine ta delitev večstoletne razmere, ki so se nam priljubile, in sicer za ceno, ki je ta žrtev ne more odtehtati. Nasprotni klerikalni reakcionarni večini v lastnem deželnem zboru nam ostane le ena prihodnost — državni zbor in če se tudi poslanska zbornica prepíše nasprotni stranki, bi mi lahko izostali, dokler bi ta večina še vladala v deželi in državi. Z vsem orožjem ustave in zakona se bomo borili s to stranko. Razbitje naše dežele bo močna spodbuda, da se ne odpovemo nobenemu sredstvu. Po porazu nasprotnikov se bo porušilo tudi njihovo delo in ponovna združitve z deželo našega hrepenenja, naših pesmi, se bo izvršila v kratkem času. Zato zvesto vztrajamo na svojih mestih, zato trdno držimo in visoko dvigamo zeleno belo zastavo in tako kot nekoč visoko zgoraj v Severni marki Holstein, kličemo tudi mi globoko spodaj na jugu: Za zmeraj nerazdeljeni!⁹⁷

Kljub temu, da se je Wiesthaler odvrnil od delavskega gibanja, je ob sprejetju zakona proti socialistom v uvodniku januarja 1884 pod naslovom Ein Sozialistengesetz für Österreich obsodil to dejanje in se zavzel za izboljšanje gospodarskih in socialnih razmer ter proti policijski državi.⁹⁸ Značilno je, da sicer priznava socialnodemokracijo kot stranko, vendar je proti zakonu o socialistih iz liberalnodemokratskih nazorov in ni več sledu o nekdanjem borcu za delavsko stvar.

IV

Mariborsko delavsko izobraževalno društvo do Neudörfla

Z avgustovsko prepovedjo mariborskega delavskega izobraževalnega društva delavske gibanje ni zamrlo niti ni ostalo brez svojega društva kot je to menil Baš.⁹⁹ Še v času, ko je bila v obravnavi pritožba prvega društva na notranje ministrstvo in državno sodišče, je staro članstvo v skoraj isti obliki osnovalo novo društvo. Društvena pravila za na novo ustanovljeno društvo so poslali Georg Widemscheg, Stefan Pauler, Jakob Zollenstein, Johann Hübner ter Franz Wiesthaler že 17. oktobra 1870.¹⁰⁰ Ustanovni občni zbor so namerali sklicati 20. novembra, vendar je graško namestništvo 6. novembra odklonilo pravila, češ da § 13 ne zadošča zakonu o društvih, ker ne govori o možnosti razpustitve društva.¹⁰¹ Pripravljalni odbor je popravljena pravila ponovno poslal namestništvu 18. novembra in 8. decembra je bilo društvo dovoljeno.¹⁰² Člen 13 je bil dobesedno prepisan iz pravil prejšnjega, avgusta 1870 prepovedanega društva, ki ga je isto namestništvo dve leti prej dovolilo. Zdajšnja prepoved je bila pač očiten znak zavlačevanja in nagajanja s strani namestništva. Delavci so se upravičeno spraševali, čemu namestništvo v svojih odločitvah nima enotnega mnenja v pravnih presoajah.¹⁰³ V obdobju tega kratkotraj-

⁹⁷ MZ, 28. maja 1879.

⁹⁸ MZ, 30. januarja 1884.

⁹⁹ Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, stran 241.

¹⁰⁰ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 14259/487.

¹⁰¹ Prav tam; glej tudi Volkswille, št. 43, 19. novembra 1870.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Volkswille, št. 45, 3. decembra 1870.

nega medvladja je bilo na Dunaju osnovano novo delavsko izobraževalno društvo, namesto tistega, ki je bilo ob veleizdajniškem procesu prepovedano. Podpredsednik novega društva je postal urednik Volkswille Scheu. Ustanovnemu občnemu zboru tega društva je 13. novembra Wiesthaler poslal brzojavko, v kateri pravi: »Srečo v novih prizadevanjih k visokemu, lepemu, staremu cilju.«¹⁰⁴ Zaradi nagajanja namestništva se je mariborsko delavsko društvo lahko osnovalo šele čez dva meseca. Ustanovni občni zbor je bil 18. decembra 1870 v Gambrinusovi pivnici in je izvolil tale odbor: predsednik je postal Franz Wiesthaler, njegov namestnik Georg Widemscheg, tajnik Stefañ Pauler, njegov namestnik Karl Bremich, blagajnik Alois Hermann, ki je imel za namestnika Jakoba Zollensteina, knjižničarja sta bila Josef Sidar in Marcus Meizen, drugi odborniki pa Heinrich Hinrich, Franz Jelen, Ferdinand Diettinger in Vinzenz Aueri.¹⁰⁵

Avstrijska socialna demokracija je bila tedaj pod močnim vtisom veleizdajniškega procesa, številna društva širom po monarhiji so bila prepovedana, velik odmev pa sta povzročili tudi prusko-francoska vojna in pariška komuna. Spomladi 1871 je prišlo do prvega večjega razcepa med avstrijskimi socialisti. Na eni strani je bil del delavstva okrog Oberwinderja mnenja, da naj bo delavska stranka del liberalno meščanskega gibanja, drugi del okrog Scheuja, Kaler Reinhala in Wankeja pa je zagovarjal mnenje, da mora biti delavska stranka zbirališče vseh delavcev, obrtnikov in sploh potlačenih slojev, vključno kmečki proletariat.¹⁰⁶ Oberwinderjeva smer ali zmerni, so kmalu ostali v manjšini, njihov program pa je bil, da naj se razmere zboljšajo po poti reform; mnogo bolj kot radikali so se spogledovali z meščanskimi strankami. Bistvo radikalnega programa je v nekem policijskem poročilu označeno, češ da so »... polni sovraštva proti posedujočim, kapital hočejo ukloniti delu in si zgraditi lastno eksistenco«.¹⁰⁷ V bistvu so vztrajali na znanem Hartungovem programu, ki je bil sprejet že 22. avgusta 1868 na devetem dunajskem delavskem dnevu.¹⁰⁸ Tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo je bilo na strani radikalov, prav tako kot graško, ki je bilo vseskozi nekakšna zvezda vodnica za Mariborčane. V podporo radikalnim stališčem so v Mariboru konec februarja 1871 sprejeli resolucijo, s katero so pozdravili zborovanje dunajskih delavcev 27. februarja 1871. V njej pravijo: »Priatelji, strankini prvoborci! Zahvaljujemo se vam, da tako pogumno razvijate naš prapor. Samo sodelovanje v zakonodaji nam bo prineslo rešitev iz socialne stiske. Naša prva zahteva je splošna volilna pravica, da pa bomo to zahtevo opravili z uspehom, predlagamo: volilno pravico z 20. letom, tajno glasovanje, volitve ob dela prostih dnevih, poslanske diete, svoboden in poceni tisk, neomejeno pravico združevanja in pravico zborovanja.«¹⁰⁹ To je natanko isto, kot je zahteval Hartungov program. Podobno problematiko so obravnavali na shodu 6. aprila 1871, na katerem je Wiesthaler orisal načrt, kako naj bi se avstrijska socialna demokracija organizirala ter čimbolj uspešno delovala. Žal ta skica ni ohranjena.

¹⁰⁴ Volkswille, št. 43, 19. novembra 1870.

¹⁰⁵ MZ, 25. decembra 1870.

¹⁰⁶ Steiner, Die Arbeiterbewegung, str. 60—61.

¹⁰⁷ Prav tam, stran 64.

¹⁰⁸ Prav tam, stran 12; Klaus Berchtold, Österreichische Parteiprogramme 1868—1966, Dunaj 1967 (nadalje Berchtold, Österreichische Parteiprogramme), stran 111.

¹⁰⁹ MZ, 3. marca 1871.

da bi jo mogli podrobneje analizirati. Na shodu je govoril tudi Johann Most, ki je bil takrat na agitacijskem potovanju po južnih deželah monarhije. Preden je prišel v Maribor, je imel uspešen shod v Beljaku.¹¹⁰ Iz Maribora se je napotil še v Ljubljano, kjer so mu prepovedali zborovanje. V svojem govoru v Mariboru je bil mnenja, da je rešitev Avstrije iz takratnih zmed le v tem, da vlada podpre socialnodemokratska stremjenja. Kot je zapisala Volkswille se po njegovem govoru aplavz ni hotel poleči.¹¹¹

Za volitve septembra 1871 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo povezal z liberalci in nastopilo skupaj z njimi proti nemškim in slovenskim konservativcem. V Mariboru se je politično življenje že polariziralo na dva izrazito si nasprotna tabora: na liberalni nemško usmerjeni tabor, ki so se mu priključili tudi delavci, ter na slovenski tabor, ki je bil sestavljen iz konservativcev in liberalcev.¹¹² S tem, da se nobeni slovenski politični struji ni posrečilo pridobiti na svojo stran slovenskega delavstva, je nemški vpliv v socialni demokraciji prevladal. Sama socialna demokracija takrat še ni nasprotovala politični zaroki z liberalci, čeprav je ni ravno pospeševala, povsem drugače kot leta 1873, ko je radikalna smer odkrito nastopila proti liberalni volilni reformi Hohenwartove vlade, medtem ko je Oberwinderjeva smer osnutek volilnega zakona odkrito pozdravila.¹¹³ Predvolilno zborovanje v Mariboru je bilo v Götzovi pivnici, udeležila sta se ga tudi mariborska poslanca Friedrich Brandstetter, ki je po besedah Volkswille predstavljal »skrajno levico razpuščenega državnega zbora«¹¹⁴ ter poslanec v štajerskem deželnem zboru Karel Reuter. Na shodu so obravnavali tudi stališče delavcev do drugih strank. Wiesthaler je v svojem govoru dejal, da se delavsko gibanje že od svojih začetkov zavzema za to, da bi sprejelo stališče do drugih strank, zdaj pa je končno napočil čas, da se o tem izreče. Opozoril je, da je najbolj potrebno, da se zlomi reakcija višjih fevdalcev in ultramontancev, torej Hohenwartova vlada. Govoriti je treba o skupnem boju liberalcev in socialnih demokratov proti klerikalnem. Delavci v Gradcu in na Dunaju so se že sporazumeli, da bodo na skorajšnjih volitvah skupaj nastopili in v svoji resoluciji 27. februarja so se odločili, da ne bodo podprli Hohenwarta. Po njegovem mnenju formalna zveza nemških liberalcev in delavcev ne nasprotuje programu slednjih, ker tudi v zahtevi po splošni volilni pravici, ki ob popolni svobodi tiska in združevanja samo pospešuje svoboden razvoj v tako zaostali deželi kot je Avstrija, liberalna stranka podpira delavce. Nemški liberalci se v svojem programu zavzemajo tudi za ustanovitev delavskih zbornic. Delavska stranka nasprotuje federalizmu, ki ga hoče izvesti fevdalno klerikalna reakcija, ki ovira svoboden razvoj in interese meščanske družbe ter je samo v korist državne in cerkvene reakcije, ki hoče z njim obdržati preostanke srednjega veka. Resolucija se konča: »Delavska stranka, ki si je kot prvo nalogo zadala čim popolnejšo uveljavitev pravice do zborovanja in združevanja ter na srečo ni stranka, ki bi po vzoru navideznega liberalizma hotela zavesti po instinktu pravične in zdrave sodbe množic, je zato vedno stremela, da bi postala zbirališče

¹¹⁰ Volkswille, št. 13, 1. aprila 1871.

¹¹¹ MZ, 7. aprila 1871; Volkswille, št. 15, 15. aprila 1871; St LAG, St. Präs. 5-2426/869, poročilo magistrata namestništvu, št. 3200, 6. aprila 1871.

¹¹² Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, stran 215.

¹¹³ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 66.

¹¹⁴ Volkswille, št. 34, 26. avgusta 1871.

vseh svobodomiselnih elementov in ponovno poziva vse svobodomisleče, da se združijo z njo. Ona sama hoče resnično enakopravnost za vse in njeni interesi se ujemajo s kulturnimi interesi skupnosti. Delavska stranka noče, kot doslej vladajoči politiki, ozdraviti zunanjih pojavov bolezni države, ampak zahteva, da jih ozdravi država sama s spremembo današnjih proizvodnih razmer. Ne bori se samo za industrijski proletariat, ampak za tistih 90 % prebivalstva, ki po statističnih podatkih vseh dežel živi v bedi. Bori se za industrijske delavce, za kmečke dninarje, za tlačene male obrtnike in uradnike, za stradajoče učitelje in umetnike, za poštene pisatelje, za vse, ki ne živijo človeku primerno. Kot avantgarda vseh ubogih in revežev se bori najprej zaboljšanje položaja industrijskih delavcev. Ko bo dosežen ta cilj, se bo po naravni nujnosti zboljšal tudi položaj kmečkih in umskih delavcev. Z ozirom na zunanjepolitični položaj delavska stranka v Avstriji z veseljem pozdravlja padeč posvetne oblasti papeža in vidi v dovršitvi nemške enotnosti pomemben napredek za veliko mednarodno socialno gibanje.«¹¹⁵

To vsekakor zelo zanimivo in jasno resolucijo so enoglasno sprejeli. V debati je Jakob Zollenstein govoril o zgodovini delavskega gibanja v Avstriji in dejal, da se morata delavska in liberalna stranka boriti proti skupnemu sovražniku, ko pa bo le-ta poražen, bosta šli vsaka svojo pot: liberalna na desno, delavci pa na levo. V imenu liberalcev je najprej govoril Ferdinand Diettinger, ki je dejal, da delavcem niso zavrnil nobene njihove zahteve, vendar imajo liberalci tudi svoje zahteve, ki jih morajo delavci podpreti. Te pa so: odprava posrednih davkov in uvedba novega enotnega davka na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedba delavskih zbornic, uvedba posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu. Brandstetter je v svojem govoru izrazil veselje, da so tudi delavci spoznali, kako potreben je skupen nastop in boj proti reakciji. Dejal je, da se je skupaj s Konradom Seidlom v parlamentu zavzemal za ureditev vojaške službe, ki delavce zelo prizadene. Ožigosal je dejavnost ministrov Giskre in Schöffleja o delavskem vprašanju ter obljubil, da se bo zavzemal za delavske zbornice, ki naj bodo prehodna oblika k splošni volilni pravici. O delavskih zbornicah je govoril tudi Wiesthaler. Po njegovem mnenju naj bi vsaka dežela imela vsaj eno zbornico, večje pa tudi več in vsaka zbornica naj bi v deželni zbor izvolila vsaj tri poslance. Govoril je tudi o preureditvi monarhije, kjer je še vedno zagovarjal stališče, da mora to biti zveza dežel, v kateri bo vladala svoboda, blagostanje, red znotraj države in neodvisnost na zunaj. Vendar je pa proti federalizmu, ki hoče pod aristokratsko ultramontansko zastavo vrniti državo v srednji vek.¹¹⁶ Ta shod je z neprikritim zadovoljstvom zabeležila tudi Tagespost, ki pravi, da so delavci enoglasno sprejeli resolucijo o »odkritosrčni in trajni priključitvi k nemški liberalni stranki«.¹¹⁷ Ob koncu tega največjega predvolilnega shoda, na katerem je bila sklenjena prva politična volilna zaroka med delavci in liberalci, so za družine zaprtih na dunajskem veleizdajniškem procesu zbrali 5 fl.¹¹⁸ Na volitvah za deželni zbor je potem septembra v mestni kuriji v Mariboru zmagal Reuter, v kmečki kuriji za sodne

¹¹⁵ MZ, 23. avgusta 1871; Volkswille, št. 34, 26. avgusta 1871, št. 18, prav tam, glej tudi Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, stran 214.

¹¹⁶ Prav tam.

¹¹⁷ Tagespost, 21. avgusta 1871.

¹¹⁸ Glej opombo 17.

okraje Maribor, Slovenska Bistrica in Lenart (brez Maribora in Slovenske Bistrice) pa Brandstetter in Seidl proti Slovencema Radeju in Šumanu. Na oktobrskih volitvah za državni zbor so bili izvoljeni isti trije poslanci.¹¹⁹ S to zmago na volitvah so največ pridobili liberalci, delavci so oddali samo svoje glavo, liberalci so se sicer potegnili za nekatere njihove zahteve, predvsem delavske zbornice, vendar je te načrte zmllel mehanizem parlamentarnega birokratizma. Ob naslednjih volitvah 1873 je delavska stranka na podlagi teh izkušanj že odkrito pozivala, naj se ne pridružijo liberalcem, njihov boj mora veljati splošni volilni pravici.

V prvi polovici leta 1871 je Hippolyt Tauschinsky začel z ognjevitvo agitacijo za svoje društvo Poslanstvo svobode, vere in ljubezni (Botschaft der Wahrheit, der Freiheit und der Liebe). To društvo je bilo čudna zmes socialnega programa z religioznimi idejami. Tauschinsky je bil v delavskem gibanju pomembna osebnost že leta 1868 na Dunaju in eden voditeljev dunajskega delavsko izobraževalnega društva, ki je sprejelo Hartungov program. Tauschinsky sam je bil zelo protislovna osebnost, zelo izobražen mož, ki je bil na dunajski visoki šoli za upodablajoče umetnosti docent za zgodovino. Svoje Poslanstvo svobode, vere in ljubezni je osnoval že leta 1868, ko je izdal pod istim naslovom posebno brošuro, v kateri je objavil svoj program. Izhajajoč iz liberalno meščanskih krogov, je govoril o neodtujljivih pravicah človeka v državnem in kulturnem življenju, na socialnem področju je zastopal lassallovске ideje, zavzemal se je za socialno zakonodajo, ki bo omogočila slehernemu državljanu, da bo užival sadove svojega dela. Že takrat je ustanovil nekaj društev v smislu svojega programa, vendar preveč uspeha ni požel. Ko pa je bilo odkrito, da je od notranjega ministra Taaffeja dobil podkupnino v znesku 800 gld., je bil prisiljen izstopiti iz društva in se je za nekaj let sploh umaknil iz delavskega gibanja.¹²⁰ Šele v letu 1873 se je spet začel približevati delavskemu gibanju, vendar ga je hipoteka preteklosti močno bremenila in si je le težko pridobil zaupanje delavskih voditeljev. Kljub temu da je bil odličen govornik, zelo inteligenčen in sploh občudovanja vredna osebnost, je motila njegova nestrpnost do nasprotnih mnenj in ugovorov ter delavskemu razredu tuja religioznost, ki sicer ni bila katoliška, vsekakor pa religioznost. Delavci so mu očitali, da kljub temu, da ne priznava osebnega boga, ampak le idealno naravo, vendarle ustvarja novo vero. Delavski funkcionarji so si bili v glavnem edini, da bi brez te svoje verske primesi imel med delavstvom mnogo več vpliva. Vsekakor je na neudörflskem kongresu igral glavno vlogo in je bil tudi izvoljen za predsednika kongresa. Na procesu proti njemu in soobtoženim, je sam dejal, da ne za to, ker bi bil med delegati najbolj priljubljen, pač pa zato, ker so vedeli, da je sposoben spraviti na skupen imenovalec vse različne sprte smeri v delavskem gibanju in pa ker kot predsednik ni mogel sodelovati v debatah.¹²¹ Na procesu Tauschinskemu niso mogli dokazati veleizdajstva, toda zaradi kršitve javnega reda in miru je bil obsojen na tri mesece zapor. Potem se je povsem umaknil iz delavskega gibanja in je umrl leta 1905.¹²²

¹¹⁹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem. Ljubljana 1965, strani 226, 383, 384, 390.

¹²⁰ Steiner, Die Arbeiterbewegung, str. 14—15.

¹²¹ Prav tam, str. 90—91.

¹²² Prav tam, stran 120.

Doslej je bilo iz nekega Kersnikovega pisma znano, da je imel Tauschinsky od 5. januarja 1874 dalje v Gradcu slovenska predavanja v okrilju »popolnem brezverskega poselstva, svobode in ljubezni«. ¹²³ Drugih podatkov ni, pač pa je očitno, da je somišljenike iskal že tri leta prej. Dve skromni kratki poročili o tem je prinesel njegov list *Volksbote*, ki z optimizmom piše maja 1871, da se njegovo gibanje v Gradcu in okolici lepo širi ter da se je Tauschinsky začel pripravljati, da svojo brošuro o Poslanstvu prevede v slovenščino. V istem času so se njegove ideje širile tudi v Istri in je Lodovico Vuličević pod naslovom *Il mondo prevedel prvi dve poglavji Poslanstva v listu Il Pensiero, Gionale del Popolo Istriano, organo ufficioso per gli atti della Società Operaia di Pola* v njegovi drugi številki z dne 14. aprila 1871. ¹²⁴ Čez nekaj mesecev, v avgustu 1871, je že napovedano, da bo Tauschinsky v Mariboru začel s septembrom brezplačno predavati serijo predavanj o svojem nauku. ¹²⁵ Septembra je prenehal izhajati njegov list *Volksbote*; pa ni najti podatkov niti v drugih virih, če je svojo zamisel realiziral. Po skopem poročilu mariborskega okrajnega glavarja je v naslednjih letih Tauschinsky imel velik vpliv na mariborske delavce in poročilo pravi, da je bil mnogokrat v Mariboru, kjer je vedno imel stike samo z delavci ali vodstvom delavsko izobraževalnega društva, ni pa več propagiral svoje verske sekte. Seveda je to že v drugi politični konstelaciji, ko je Tauschinsky spet postal vidnejša figura v delavskem gibanju, posebno v Gradcu in gredo ti njegovi obiski v Mariboru na račun njegovega prizadevanja, da se delavstvo združi v sklopu priprav za neudörflski kongres. Pod njegovim neposrednim vodstvom je bilo takrat tudi ustanovljeno društvo lesnih delavcev ter društvo krojačev. ¹²⁶

Za društveno leto 1872 je bil za predsednika na občnem zboru 7. januarja 1872 ponovno izvoljen Wiesthaler, njegov namestnik je postal Julius Seifritz, tajnik in njegov namestnik sta postala Florian Seikota in Titus Kokolj, blagajnik in namestnik Markus Goldberger in Jakob Zollenstein, knjižničar ter namestnik Thomas Neid in Franz Pelko, drugi odborniki pa Stefan Hofer, Franz Wisnecky, Franz Kliemann in Andreas Wernik. Društvo je štelo 89 članov. ¹²⁷ Na novo izvoljeni odbor je že v januarju začel s politično akcijo, ki jo je skušal izvesti skupaj z liberalci in jih pri tem spomnil na volilne obljube, s katerimi so s pomočjo delavcev zmagali. Šlo je za ustanovitev delavskih zbornic. Na shodu 14. januarja so v gostilni Straschill sprejeli resolucijo in jo poslali parlamentu. Resolucija je zahtevala, da se ustanovijo delavske zbornice, ki bi bile enakopravne s trgovsko obrtnimi zbornicami, pri čemer bi pa za delavsko zbornico lahko imel volilno pravico vsak delavec zaposlen v tovarni ali v delavnici. Stroške zbornice naj bi krila država. V obravnavi je Zollenstein opozoril, da je že zgoraj opisano delavsko zborovanje avgusta preteklega leta zahtevalo delavske zbornice in na tem shodu so tudi liberalci obljubili, da se bodo v štajerskem deželnem zboru ter v dunajskem parlamentu borili za to zahtevo. ¹²⁸ Brandstetter je menil, da mora resolucijo podpisati čim več delavskih zborovanj, ker bo s tem imela v parlamentu večjo težo. Po njegovem mnenju naj bi

¹²³ Ivan Prijatelj, Janko Kersnik in njegova doba I. Ljubljana 1910, stran 238.

¹²⁴ *Volksbote*, št. 9, 1. maja 1871.

¹²⁵ *Volksbote*, št. 12, 1. avgusta 1871.

¹²⁶ St. LAG, *Statt. Präs.* 5-2426/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 3. januarja 1874.

¹²⁷ MZ, 10. januarja 1872; *Volkswille*, št. 5, 3. februarja 1872.

¹²⁸ MZ, 19. januarja 1872.

delavci na podlagi delavskih zbornic v deželnih zborih imeli 59 zastopnikov, v dunajskem parlamentu pa najmanj 9.¹²⁹ Sprejeto peticijo je v začetku februarja Brandstetter res predal parlamentu, ki jo je prepustil v nadaljnjo obravnavo odboru za peticije, Brandstetter pa je dobil nalogo, da je v odboru njen poročevalec.¹³⁰ To peticijo je 19. marca parlament res obravnaval in jo prepustil skupnemu ministrstvu »v nadaljnje obravnavanje«,¹³¹ kjer pa ni prišlo do realizacije.

Skoraj v istem času, 24. marca, je bilo osnovano strokovno društvo krojaških pomočnikov, katerega namen je bil prirejanje predavanj, pisanje prošenj in pritožb za člane, medsebojna pomoč, izobraževanje in podobno.¹³² V zvezi z mariborsko akcijo o ustanovitvi delavskih zbornic, ki jo je, kot že rečeno, obravnaval parlament skupaj z warndorfsko resolucijo o »času primerni ureditvi delavskih zadev«, je mariborsko delavsko izobraževalno društvo postavilo še eno zanimivo resolucijo, in sicer na shodu 14. aprila v Götzovi pivnici, kjer je Zollenstein najprej orisal zgodovino mariborske resolucije o delavskih zbornicah od njenega nastanka do obravnave v parlamentu 19. marca, Wiesthaler pa je obrazložil novo resolucijo, v kateri se zavzema za ustanovitev posebnega telesa, nekakšnega delavskega odbora, ki bi ga sestavljali delegati delavsko izobraževalnih in strokovnih društev, zasedal bi na Dunaju, plačevala pa bi ga država. Namen je utemeljeval s tem, da skupno ministrstvo ne more »ustrezno in dovolj kvalificirano nadrobno oceniti resolucije«, ker v njem ni delavskih zastopnikov, meščanski politiki pa ne poznajo dovolj dobro delavskih razmer. Zato naj bi ta odbor ves material strokovno pripravil v ustreznih parlamentarnih oblikah, tako da ne bi vse delavske zahteve in peticije romale v koš na podlagi raznih parlamentarnih zvijač. Ta odbor bi bil pristojen, da bi najbolj zanesljivo in najhitreje oskrbel potrebno gradivo, da bi se lahko rešila večina delavskih zahtev.¹³³ Ta resolucija, ki je zanimiv poskus, kako bi delavci le na nek način prišli v parlament, oziroma vsaj posredno vplivali na njegovo delo, je bila enoglasno sprejeta. V nadaljnjem poteku shoda so Fuchs, Zollenstein in Seikota obravnavali tudi predlog, da bi strankino glasilo Volkswille izhajalo kot dnevnik. V načrtu so imeli, da bi finančno bazo zagotovilo 200.000 predplačnikov, ki bi prispevali vsak po 20 kr. Akcija je imela vsedržavni značaj in je bilo dotlej zbranih že 50.000 predplačnikov, vendar je poskus propadel in delavska stranka je dobila svoj dnevnik šele čez dvajset let.¹³⁴

Dne 9. junija je društvo v Götzovi pivnici praznovalo svojo ustanovitveno obletnico, ki je vsaj v zunanji dekoraciji bila videti nekoliko drugačna kot pred tremi leti. Nikjer ni bilo namreč kakšnega vsaj malenkostnega izraza slovenske prisotnosti. Pred orkestrom je bila društvena zastava, ki so jo ravno vrnili z dunajske delavske razstave, gledališki orkester je zaigral Arbeitermarsch, ki ga je kapelnik Franz Bartett skomponiral prav za to priložnost.¹³⁵ Praznična dvorana je bila okrašena le s sliko Lassalla in njegovimi citati. Pevske in godbeniške točke so bile vse nemške, med njimi je bila tudi Wagnerjeva

¹²⁹ Volkswille, št. 5, 3. februarja 1872.

¹³⁰ MZ, 11. februarja 1872.

¹³¹ MZ, 23. marca 1872.

¹³² MZ, 27. marca 1872 in 10. aprila 1872.

¹³³ MZ, 17. aprila 1872.

¹³⁴ Prav tam; tudi Volkswille, št. 17, 27. aprila 1872.

¹³⁵ Volkswille, št. 27, 6. julija 1872.

Praznična uvertura. Pozdravne brzojavke so poslala društva iz Leobna, Übelbacha, Celovca in Ljubljane, osebno pa so se proslave udeležili graški delavci. Ker je bila v veljavi še vedno na volitvah sklenjena zaroka z liberalci, so se slavnosti udeležili tudi predstavniki mesta. Slavnostni govor je imel predsednik Wiesthaler, ki je govoril bolj s stališča splošnega človeškega humanizma in etike, ne pa toliko kot voditelj delavskega društva. Dejal je, da delavci stremijo za najvišjimi cilji človeškega duha. Na slabe in temne strani v teh letih je treba pozabiti, zakaj ta dan je praznik delavskih prijateljev. Delavska skupina je sicer majhna, vendar trdna in zvesta svojim načelom, krepki jo misel, da ni sama, ampak da je še precej drugih, ki čutijo podobno kot delavci, čeprav niso v njihovih vrstah in le čakajo, da bodo osvobojeni zunanjih pritiskov, nato pa se bodo priključili delavcem. Ob koncu se je za obisk zahvalil vsem sodrugom iz Gradca, s katerimi Mariborčane veže zvesto sosedstvo in neutrudna skrb za uresničevanje smisla društva, ta smisel pa je: vzgoja duha in vzgoja značaja, ki bo pripeljala do zavesti o delavskih pravicah in dolžnostih. Zato naj živi polna, čista in prava človečnost, ki nam omogoča uživati pravico in izpolnjevati naše dolžnosti, je končal Wiesthaler.¹³⁶

Januarja 1873 je bil izvoljen nov odbor društva za društveno leto 1873. Sestavljali so ga Wiesthaler kot predsednik, Zollenstein namestnik, Franz Dworschak tajnik, Georg Widemscheg namestnik, Goldberger blagajnik, Seikota namestnik, Gotthard Kamann knjižničar, Michael Bostian namestnik ter odborniki Josef Zügner, Eduard Lustig, Ludwig Kovatsch, Koloman Antal, ki je bil tudi predsednik bolniške blagajne. Društvo je štel 143 članov.¹³⁷ Novi odbor je že kmalu zavzel svoje stališče do volilne reforme Hohenwartove vlade, ki jo je prav tedaj pripravljala. O tem so razpravljali na shodu 2. marca 1873 v Straschillovi gostilni. Govorniki (Zollenstein, Wiesthaler, Seikota, Diettinger, ki je govoril v imenu liberalcev o prizadevanjih svoje stranke za delavske zbornice), so se zavzemali za sprejetje resolucije dunajskih delavcev o volilni reformi,¹³⁸ vendar so to vprašanje povezali z ustanovitvijo delavskih zbornic, ki se ni in ni premaknila z mrtve točke. V tem smislu so sprejeli resolucijo, ki pravi: »V prepričanju, da delavska stranka v Avstriji stoji na tleh državnosti in hoče doseči svoje cilje s sodelovanjem pri zakonodaji, v nadaljnjem prepričanju, da samo parlament, izvoljen na splošnih in direktnih volitvah, ki bi odstranil vse stanovske grupacije in privilegije, lahko ustreza delavskim željam in v prepričanju, da hoče delavska stranka do zadnjih konsekvenc izvesti moralno (sittliche) idejo o državi, se ji zdi, da je od uvedbe splošne in direktne volilne pravice vsaj potrebno, da se v današnjih socialnih razmerah osnujejo delavske zbornice. In v tem prepričanju delavska stranka sicer vidi v uvedbi direktnih volitev napredek in zaščito v odnosu do državi sovražnih stremljenj fevdalno klerikalne reakcije, vendar pa ugotavlja, da vlada doslej ni storila nikakršnih korakov, da bi delavski razred pripustila k sodelovanju pri zakonodaji in da še zlasti ni upoštevala peticije o uvedbi delavske zbornice. Zato bo delavska stranka naslovila na parlament skupaj z osnutkom volilne reforme tudi zahtevo, da naj računa

¹³⁶ MZ, 12. junija 1872.

¹³⁷ MZ, 24. januarja 1873.

¹³⁸ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 66.

tudi z delavci.¹³⁹ Nekaj dni kasneje je isto resolucijo sprejelo tudi graško delavstvo.¹⁴⁰ Tako je delavstvo zavrnilo sodelovanje pri volitvah, kar pa ni motilo Wiesthalerja, da ne bi aktivno sodeloval na predvolilnih zborovanjih liberalne stranke.¹⁴¹

V letu 1873 je vse bolj pojema vpliv Oberwinderjeve struje in vedno močnejše so se pojavljale težnje, da se strankarski spor uredi in da postane gibanje spet enotno. Različna delavska društva so vodila široko zasnovano akcijo, da bi se sestal kongres stranke. Posebno aktivni so bili graški in češki delavci, ki so novembra 1873 sprejeli resolucijo, v kateri so pozivali k enotnosti, miru in redu v lastni stranki ter zahtevali sklic kongresa vseh avstrijskih delavskih društev.¹⁴² Tudi v Mariboru so se že v avgustu 1873 zavzeli za enotnost v gibanju. Na shodu v Götzovi pivnici 3. avgusta 1873 je Wiesthaler zahteval, da se skliče poseben kongres, ki naj bi sprejel program, kakršnega je zastopala Scheujeva Volkswille, to je radikalni. Za ta program sta se zavzela tudi Gregor Kautschitsch in Jakob Schäffer. Potem so govorili o posledicah borznega poloma in sprejeli resolucijo, ki jo je pred njimi že sprejelo delavstvo v Wiener Neustadtu. Ta med drugim pravi, da delavci jemljejo krizo za naravno posledico lahkomišelnega liberalnega gospodarjenja, ki je združena s sistematičnim ustvarjenjem viška vrednosti na škodo delavcev, obenem pa sodijo, da vladni ukrepi ob krizi niso bili ustrezni in sami zahtevajo: 1. parlament, izvoljen s splošno, enako in neposredno volilno pravico, ki bi izglasoval zakone, s katerimi kapitalisti ne bi več mogli izkoriščati delavcev, 2. ustanovitev narodne banke, 3. skrajšanje delovnega časa na največ 10 ur. To resolucijo je v celoti priobčila tudi Tagespost.¹⁴³ Ponovno je mariborsko delavsko izobraževalno društvo zahtevalo splošno volilno pravico na shodu 1. novembra 1873, spet v Götzovi pivnici, kjer je govoril takrat eden najagilnejših delavskih agitatorjev Tauschinsky.¹⁴⁴ O samem poteku shoda časopisje ne poroča, prinaša le enoglasno sprejeto resolucijo, v kateri delavstvo zahteva volilno pravico kot svojo upravičeno in brezpogojno zahtevo, za katero se bo borilo z vsemi zakonitimi sredstvi, obenem pa zahteva, da parlament zastopa resnične interese avstrijskega ljudstva.¹⁴⁵

Tudi za naslednje društveno enoletno mandatno obdobje je bil za predsednika, to pot tretjič, izvoljen Wiesthaler,¹⁴⁶ drugi člani odbora pa so bili izvoljeni šele čez približno pol meseca po izvolitvi predsednika.¹⁴⁷ Odbor je bil sestavljen takole: predsednikov namestnik je postal Andreas Petrič, za tajnika in namestnika sta bila izvoljena Ferdinand Hafner in Jakob Černko, za blagajnika in namestnika Josef Gleissl in Karl Pressler, za knjižničarja in namestnika Simon Jereb in Franz Pelko, za odbornike pa Karel Jäger, Sebastian Prax in Mathias Jauschek. S temi volitvami se končuje serija poročil o delovanju mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jih je prina-

¹³⁹ MZ, 7. marca 1873.

¹⁴⁰ MZ, 12. marca 1873; Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 66; Volkswille, št. 23, 19. marca 1873, ki piše Vorwärts mit Mut und Kraft, hoch die Arbeit, die alles schafft!

¹⁴¹ Slovenski gospodar, št. 39, 25. septembra 1873, ki piše, da je bil na shodu ustavoverne stranke 24. septembra za zapisničarja shoda izvoljen Wiesthaier.

¹⁴² Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 83.

¹⁴³ MZ, 6. avgusta 1873; Tagespost 7. avgusta 1873.

¹⁴⁴ MZ, 31. oktobra 1873.

¹⁴⁵ MZ, 5. novembra 1873.

¹⁴⁶ MZ, 6. februarja 1874.

¹⁴⁷ MZ, 18. februarja 1874.

šala Marburger Zeitung. Odslej naprej so le v nekaj vrstah označeni shodi in predavanja društva, potem pa presahne tudi to. List postane glasilo nemške nacionalne stranke. V njene vode je vedno bolj uhajal tudi Wiesthaler, ki je z januarjem 1878¹⁴⁸ začel pisati vsakodnevne uvodnike lista, po smrti odgovornega urednika Eduarda Janschitza pa je s 25. junijem 1882 postal odgovorni urednik,¹⁴⁹ kar je ostal do 1. decembra 1887.¹⁵⁰

Za delovanje v letu 1874 je zelo malo podatkov. Gotovo najpomembnejše je, da je društvo vseskozi podpiralo sklicanje delavskega kongresa, ki se je končno kljub policijskim šikanam 5. aprila 1874 v Neudörflu le začel, ob navzočnosti 74 delegatov, ki so zastopali nad 25.000 organiziranih delavcev.¹⁵¹ Mariborsko društvo je na svojem shodu 15. marca, in ne 19. marca kot meni Steiner,¹⁵² določilo, da gre v Neudörfl, oziroma kot so takrat še mislili v Baden, Franz Wiesthaler, kot namestnika delegata pa je izvolilo Gregorja Kautschitscha in Josefa Gleissla.¹⁵³ Na kongres bi moral iti Kautschitsch, ker je bil Wiesthaler službeno zadržan, vendar se kongresa ni udeležil niti eden niti drugi. Zaenkrat ni podatkov kakšni razlogi so delegata zadržali, najverjetneje je bila vmes policija. Kongres je sprejel znani zelo radikalni program, ki med drugim zahteva tudi pravico narodov do samoodločbe¹⁵⁴ in ki je v mnogočem bolj radikalen od hainfeldskega. V skladu z določbami kongresa je bil na Štajerskem osnovan deželni komite 18 zaupnih mož vseh delavskih in strokovnih društev, ki je tedensko zasedal od 7. maja do 2. julija, ko je na sejo vdrla policija in ugotovila »da je to društvo najtesnejše povezano z vsemi delavskimi društvi na Štajerskem in da vodi delavsko gibanje vse dežele.«¹⁵⁵ Udeleženci konference so bili aretirani, med njimi je bil tudi Gregor Kautschitsch. V dneh od 14. do 24. oktobra 1874 je bil proti njim, glavno obtoženi je bil Tauschinsky, v Gradcu veleizdajniški proces. Z neudörflskim kongresom je delavsko gibanje v Avstriji doseglo enega vrhov v vijugasti zgodovini svojega razvoja. Na njem je bila prvič dana trdna osnova, na kateri bi se lahko osnovala nova močna politična stranka. To je zaslutila tudi vlada in je zato tako vneto in dosledno preganjala delavsko gibanje ter razpuščala shode, na katerih so govorili o neudörflskem programu, kmalu pa je začela razpuščati tudi društva. Poslej je delavsko gibanje rabilo dolgih petnajst let, da je po težkih notranjih pretresih spet doseglo takšno stopnjo politične zrelosti, da je lahko prišlo do združitvenega kongresa v Hainfeldu ob novem letu 1889.

V

Delavsko gibanje v Ptujju, Celju in Slovenski Bistrici

Po času nastanka drugo delavsko izobraževalno društvo na slovenskem Štajerskem je bilo ustanovljeno v Slovenski Bistrici, kjer sicer ni bilo nobe-

¹⁴⁸ MZ, 2. januarja 1878.

¹⁴⁹ MZ, 25. junija 1882.

¹⁵⁰ MZ, 1. decembra 1887.

¹⁵¹ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 96.

¹⁵² Prav tam, stran 88.

¹⁵³ MZ, 18. marca 1874; St LAG, Staät. Präs. 5-51/874, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 718, 27. marca 1874.

¹⁵⁴ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 100; Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 115-116.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 105-106.

nega večjega obrata, pač pa nekaj obrtnikov, ki so zaposlovali vsak po nekaj pomočnikov različnih obrtnih dejavnosti. Značaj tega društva je bolj obrtniški, nastalo je iz osebnega nagnjenja njegovega predsednika urarja Preindla. Mariborskemu okrajnemu glavarstvu so trije delavci (imen ni navedenih) 30. julija 1869 sporočili, da bodo 1. avgusta imeli v kavarni Neuhold pripravljalni sestanek za ustanovitev delavsko izobraževalnega društva in okrajni glavar je odredil, da se tega posvetovanja udeleži tudi slovenjebistriški župan.¹⁵⁶ Na vlogi odbora za ustanovitev društva, ki so jo poslali graškemu namestništvu 1. avgusta 1869, so podpisani: urar Josef Preindl, čevljar Franz Schnutz, hišni posestnik Franz Duflak, usnjar Magor Jeran, pek Blaž Trdina, klobučar Martin Štefančič, pek Johann Gondnišeg, pek Johann Hockl, čevljar Franz Golob, Franz Agrač, krojač Josef Juzli in Johann Schaml. Ta vloga je bila 15. avgusta zavrnjena, češ da pravila ne ustrezajo. Na novi vlogi 8. septembra 1869 so fungirali kot predsednik pripravljalnega odbora Franz Sernetz (morda je bil obsojen na anarhističnem procesu v Zagrebu maja 1884),¹⁵⁷ kot člani pa Josef Preindl, Johann Schaml in Josef Treslag. Ta vloga je bila 22. septembra 1869 ugodno rešena in društvo ustanovljeno.¹⁵⁸

Vendar pa do pravega konstituiranja društva sploh ni prišlo, zakaj ko je bil 17. oktobra 1869 sklican ustanovni občni zbor dovoljenega društva, se je zbora udeležilo zgolj 20 delavcev, pa še ti so ušli, potem ko so nekaj časa poslušali izvajanja urarja Preindla o prevzgoji delavcev. Po tem neuspehu Preindl, ki je bil glavni pobudnik društva, ni sklical nobenega zborovanja več; spomladi pa se je preselil v Konjice.¹⁵⁹ Pripravljalni odbor na čelu s predsednikom Sernetzom se je očitno še sestajal in naročil celo nekaj časopisov, kot je razvidno iz poročila mariborskega okrajnega glavarja 1. novembra 1870, ko sporoča, da se je tudi ta odbor zaradi pomanjkanja in nezainteresiranosti članov razšel, društveno imovino »ohne allgemeinen Werth«, pa je zaseglo okrajno glavarstvo.¹⁶⁰ Najbrž edina politična akcija, ki jo je ta krog delavskih somišljenikov izvedel, je udeležba na prvi obletnici mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jo je le-to imelo 21. septembra 1869. Tja so se pripeljali tudi nekateri delavci iz Slovenske Bistrice.¹⁶¹

Poleg teh dveh društev je bilo na slovenskem Štajerskem v tem prvem obdobju osnovano samo še delavsko izobraževalno društvo v Ptujju. Ptuj je tedaj imel pretežno nemški videz, industrije ni bilo tako rekoč nobene, le nekaj manj pomembnih obrtnih delavnic. Delavsko društvo se je od vsega začetka skušalo nasloniti na mariborsko in graško, vendar je v svojem delovanju čedalje bolj slabelo in končno po enem letu ugasnilo. Prvo ljudsko zborovanje so v Ptujju imeli 1. maja 1870, ko ga je sklical predsednik ustanovnega odbora in nato dovoljenega društva Franz Mahalka, ki se pa zaradi bolezni shoda ni mogel udeležiti. Po poročilu je bil shod dobro obiskan, in poleg delavskega stanu je bilo tudi precej meščanov. Kot delegata delavskega izobra-

¹⁵⁶ St LAG, *Statt. Präs.* 5/869 ver., mariborski glavar namestništvu, dopis št. 1387, 30. julija 1869.

¹⁵⁷ Anton Kristan, *O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve JSDS (1848—1895)*. Ljubljana 1927, stran 60.

¹⁵⁸ St LAG, *Vereine und Genossenschaften*, fasc. 13, št. 9768.

¹⁵⁹ St LAG, *Statt. Präs.* 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 1936, 26. avgusta 1870.

¹⁶⁰ St LAG, *Statt. Präs.* 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 1. novembra 1870, št. 2506.

¹⁶¹ MZ, 22. septembra 1869.

ževalnega društva Vorwärts iz Gradca sta se shoda udeležila Kappauf in Heimann, iz Maribora pa sta prišla Wiesthaler in Zenz. Shod je otvoril Mahalkin namestnik Karl Hochreiter, za njim pa so govorili Kappauf o pravici združevanja nasploh in v Avstriji posebej, Heimann o pomenu in namenu delavskih društev, ob koncu je govoril tudi Wiesthaler, o tem, če lahko zaupamo državni upravi. Na shodu so sprejeli tole resolucijo: »Današnje ljudsko zborovanje razglaša, da se delavci samo z duhovno izobrazbo lahko zavedo sami sebe in da se ta izobrazba lahko izvrši samo v delavskih društvih, da se nadalje delavska izobraževalna društva stalno prizadevajo tudi za zahteve delavskega materialnega blagostanja, zaradi česar se današnje ljudsko zborovanje priključi delavsko izobraževalnemu društvu.« Razen tega so izvolili tudi 10-članski odbor, ki naj bi pripravil pravila in priključitev k Splošni štajerski delavski invalidni in bolniški blagajni v Gradcu. Ko pa je Kappauf obrazložil program socialne demokracije, shod ni mogel sklepati, da ga sprejme, ker je posredoval predstavnik oblasti in to prepovedal zaradi državi nevarnih tendenc.¹⁶² List je na koncu sicer optimistično zapisal, da »so se udeleženci shoda razšli z za-vestjo, da so postavili temelje za bolj sveže strankarsko življenje«,¹⁶³ vendar se to ni izpolnilo. Graško namestništvo je ptujsko društvo dovolilo šele čez dva meseca, 28. junija 1870. Predsednik društva je bil Richard Mahalka, njegov namestnik pa Gustav Salleg.¹⁶⁴ Ptujsko delavsko izobraževalno društvo je bilo najbrž eno redkih, ali pa edino v Avstriji, ki je v svojih pravilih imelo člen, v katerem je v ciljih delovanja društva omenjeno sodelovanje in povezovanje z drugimi društvi, kar je bilo v nasprotju z zakonom o društvih. Graško namestništvo je ta člen prezrlo in društvo dovolilo. Takratni notranji minister Taaffe je graškemu namestniku von Kübecku poslal vlogo 29. julija 1870, v kateri zahteva, da se pravila spremene. Vendar do tega ni prišlo, ker je namestnik sodil, da je društvo že dovoljeno in bi ukrep s povratnim učinkom pač vrgel senco na poslovanje namestništva.¹⁶⁵ Po tem začetnem zagonu, če te prve akcije lahko tako imenujemo, je bilo društvo 19. julija konstituirano z imenom Arbeiterbildungsverein Vorwärts in je v začetku štelo 38 članov. Čez pol leta je društvo štelo le še 15 članov, ptujski okrajni glavar pa je poročal, da je društvo po ustanovnem občnem zboru imelo le še eno samo zborovanje in da je »dieser Verein der Auflösung nahe«.¹⁶⁶ Aktov o formalnem razpustu društva ni najti, čeprav je do njega gotovo prišlo, ker je bilo 1876 osnovano novo društvo.

Drugo najpomembnejše mesto na slovenskem Štajerskem za Mariborom je bilo Celje, ki je leta 1867 postalo avtonomno mesto in je po podatkih mestnega fizikata konec 1869 štelo 4203 prebivalce.¹⁶⁷ Po Janischevih podatkih približno iz istega časa je Celje imelo nekaj industrije, oktobra 1875 je začela delati močna državna cinkarna, poleg nje je bila veletrgovina z železino Johanna Rakuscha, Näffov parni mlin, manjša kemična tovarna, pivovarna, tovarna furnirja ter nekaj manjših obratov, drugo pa obrtniki.¹⁶⁸ Pomembnejša industrijska obrata v bližini Celja, ki sta združevala sorazmerno precej delavcev

¹⁶² Volkswille, št. 15, 7. maja 1870.

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 4762.

¹⁶⁵ Prav tam.

¹⁶⁶ St LAG, Statt. Prä. 5-764/871, ptujski okrajni glavar namestništvu 14. januarja 1871.

¹⁶⁷ TZ, 27. maja 1869.

¹⁶⁸ J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark. Graz 1878, stran 81.

in torej omogočala pogoje za razvoj delavskega gibanja, sta bila še železarna v Štorah, ki je bila v sedemdesetih letih modernizirana in preurejena, ter preboldska tekstilna tovarna, ki je po požaru 1866 ostala le še predilnica. Celje je imelo pretežno nemško obeležje in še leta 1880 se je 77,3 % prebivalstva izjavilo za Nemce. Tudi nekatere sosednje občine so šele v osemdesetih letih postale slovenske. Upravni, sodni in šolski aparat, lastniki industrijskih obratov in uslužbenci južne železnice so nemštvo podpirali. Ta položaj je ostal do osemdesetih let, ko se je pomembnost slovenskega prebivalstva začela večati. Vendar pa se delavsko gibanje v Celju ali njegovi okolici ni tako hitro organiziralo kakor v Mariboru.

V literaturi (npr. Gestrin, Melik — Slovenska zgodovina, stran 178) so doslej navajali, pač pod vplivom Brüglja,¹⁶⁹ da je v Celju obstajalo delavsko izobraževalno društvo že v letu 1869. Vendar doslej nisem našel vira, ki bi to mnenje potrjevalo. V šestdesetih letih je znan le primer, ko so delodajalci in rudarski uradniki skušali osnovati Berg-und Hüttenmännischen Verein für Südsteiermark s sedežem v Celju. Občni zbor tega nameravanega društva se je sestal 13. junija 1868 in je izvolil odbor, v katerem ni bilo niti enega delavca, pač pa rudarski direktor v Štorah August Frey, ki je bil pomembna figura v zgodovini štajerskega železarstva, po rodu porenski Nemec, ki je že leta 1853 prišel v Štore, kjer je ustanovil prvo nemško ljudsko šolo. Leta 1869 je postal direktor Hüttenberške železarske družbe, kasneje pa še močne Alpine Montan Gesellschaft,¹⁷⁰ ko je bil izvoljen za predsednika. Ostali odborniki so bili rudarski glavar Franz Weineck, direktor rudnika v Št. Janžu Hermann Winterhuber, upravnik hrastniškega rudnika Hermann Kalliwoda, rudarski komisar iz Celja Fr. Kammerlander, lastnik rudnika v Vitanju Ed. Mulley in rudarski zapriseženec v Celju Johann Tustianyuk. Ta odbor je 23. junija poslal pravila na namestništvo, ki pa jih je 30. junija 1868 zavrnilo. Kasnejše vloge tega pripravljalnega odbora ni več in se je torej očitno razšel.¹⁷¹ Namestništvo je to akcijo presojalo tudi politično, saj je takšno društvo obstajalo za Koroško v Celovcu in za celotno Štajersko v Gradcu, torej ni bilo politično primerno, da bi se ustanovilo posebno še za južno Štajersko. Tu očitno ni šlo za akcijo za ustanovitev delavskega izobraževalnega društva, ampak za društvo podjetnikov in višjih rudarskih uradnikov. Tudi poročila graškega namestništva nortranjemu ministrstvu iz teh let ne govore o celjskem društvu. Iz tega sklepamo, da ga ni bilo, zakaj tudi tujsko in slovenjgraško izobraževalno društvo sta bili primeroma malo aktivni, vendar sta mariborskemu delavskemu izobraževalnemu društvu poslali vsaj kakšen brzojav, od tega pa ni zaznati nikakršne dejavnosti. Ob krojaški stavki v Mariboru maja 1870 so svoje zahteve mariborski krojaški pomočniki sicer poslali svojim stanovskim kolegom v Celju, vendar ni nikjer dokaza, da bi ti imeli svoje društvo. Društvo je bilo ustanovljeno šele v drugi polovici leta 1873 in zanj velja Orožnova ocena, »da ni moglo prav zaživeti«.¹⁷² Že čez dve leti je bilo namreč razpuščeno. Graško namestništvo je na novo ustanovljenemu društvu odobrilo statute 18. oktobra 1873.¹⁷³ Pravila

¹⁶⁹ Brügel, Geschichte der Osterreichischen Sozialdemokratie, stran 294.

¹⁷⁰ Vereins Mitteilungen, Beilage für Osterreich, 46 Jgh., Dunaj 1898, stran 31.

¹⁷¹ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 8044/869.

¹⁷² J. Orožen, Politični razvoj Celja in v celjski pokrajini od 1848 do 1918, ČZN nova vrsta 7 (XLII) 1971., 2. zv. (nadalje Orožen, Politični razvoj v Celju), str. 221—222.

¹⁷³ St LAG, Stat. Präs. 5-874, dopis celjskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1711, 15. junija 1875.

društva niso ohranjena, verjetno se niso mnogo razlikovala od pravil drugih delavsko izobraževalnih društev. Ustanovni občni zbor društva je bil 16. novembra 1873 v gostilni pri Belem volu. O tem shodu je prinesel zanimivo poročilo Slovenski gospodar: »Predsednik je razlagal v *nemškem* jeziku večji del *slovenskim* delalcem namen in potrebo društva. Delalcem naj se dajo *volilne pravice*; naj se čas za delo skrajša, otroci v fabrikah k delu ne puščajo; naj se loči cerkev od države (seveda: potem bo več zaslužka, bo naenkrat meso, vino, pivo, tobak — vse, vse bo potem naenkrat boljši kup; tudi zime več ne bo in poslanci se bodo potem odrekli 10 gld. dne, delalci pa politikovanju — uredn.); naj se vsi neposredni davki odpravijo, katerih delalci itak ne plačujejo. Nato govori *slovenski* neki delalec od Ljubljanskega delalskega društva in pravi med drugim tole oslarijo: pred letom 1848 so delalci morali *delati* ino *moliti* (kdo jih je le k molitvi silil) zdaj pa je treba delati in pa misliti; le tako bode naš stan na višjo stopnjo omike in izobraženosti se povzdignil. Slednjič se je ustanovil odbor 6 možev. Društvo šteje 37 udov, čez mesec dni bode zopet zbor pri Senici.«¹⁷⁴ Ta dopis je zelo značilen za odnos klerikalnega tabora, ki mu je predvsem za katoliško vero, delavcem sicer priznava upravičenost njihovih socialnih zahtev, toda tega njihovega težkega položaja je kriv le liberalizem. Rešitev pa je le v krščanskem duhu, v vzgoji, posojilnicah. Dopisnik je v tem stilu tudi končal: »Tudi mi želimo delalcem političnih pravic, posebno pa izobraženja v krščanskem duhu. Če pa društvo s tem začenja, da nad molitvijo burke brije, je za delalce največja nevarnost, da v *takem* društvu delo izgube, človek brez vere je pa divja pošast, najsi ravno mnogo na teden zasluži.«¹⁷⁵ Kasneje Slovenski gospodar ni več priobčeval poročil o delavskih shodih.

O delovanju tega društva imamo razmeroma malo podatkov. Zanj velja, da je bilo bolj društvo obrtnih pomočnikov, kot pa pravih delavcev. Da društvo ni razvilo večje dejavnosti, vključilo večjega števila delavcev in sploh delovalo dlje kot samo dve leti, je v dobršni meri pripisati gospodarski in predvsem finančni krizi, ki je nastopila po znanem borznem polomu na Dunaju maja 1873. Med letom 1873 so namreč vsa glavna podjetja v širši celjski okolici močno zmanjšala svojo delovno silo, železarna Štore, ki je bila vseskozi v slabem položaju in tik pred polomom zadolžena že za 410.000 fl., pa je sploh ustavila delo in prišla v likvidacijo. Po poročilih okrajnega glavarstva so leta 1873 obrati takole zmanjšali število delavcev: železarna v Štorah od 300 na 200 zaposlenih, Sonnenbergova rudarska družba pri Sv. Neži od 80 na 60, zabukovski premogovnik, ki je spadal pod preboldsko predilnico od 40 na 30, Žužov premogovnik prav tako v Zabukovici od 180 na 120 zaposlenih, Wokaunove steklarne v Rakovici pa so odpustile kar 200 steklarjev in lesnih delavcev.¹⁷⁶ Čez pol leta pa sta železarna v Štorah in rudnik v Pečovju sploh ustavila delo in je v Štorah ostal sploh samo 1 uradnik in pa čuvaj obratnih sredstev.¹⁷⁷ Oba obrata sta 10. maja prenehala z delom, odpuščenih pa je bilo v Štorah 180 delavcev in 40 rudarjev. Delavci so dobili odpravnino od bratov-

¹⁷⁴ Slovenski gospodar, št. 47, 20. novembra 1873, stran 395.

¹⁷⁵ Prav tam.

¹⁷⁶ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 130, 13. januarja 1874; Jože Sorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968/69, str. 62—63.

¹⁷⁷ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1916, 1. julija 1874.

ske skladnice in društva, nekateri so se zaposlili v kmetijstvu, tisti, ki so imeli to možnost in so se že prej poleg redne zaposlitve ukvarjali z njim, drugi pa so si poiskali kruha drugod. Poročilo omenja, da so delavci te ukrepe sprejeli »klagelos« in se po odpustu mirno razšli.¹⁷⁸

Ob sklicanju kongresa v Neudörflu je bilo tudi celjsko delavsko izobraževalno društvo tako kot vsa delavska društva na Štajerskem trdno na stališču sklicanja tega kongresa. Delegata v Neudörfl društvo sicer ni poslalo, pač pa solidarnostno brzojavko kongresu samemu.¹⁷⁹ Kmalu po kongresu je društvo imelo svoj shod, 14. maja 1874, kjer je predsednik društva Augemüller poročal o delovanju kongresa in prebral program.¹⁸⁰ Shod, ki ga je imelo društvo 17. maja 1874 v gostilni pri Belem volu in sta ga sklicala krojaški pomočnik Matija Hörman in čevljarški pomočnik Michael Sustainscheg, je imel namen, da se neudörflski program pojasni širšemu krogu. Udeležilo se ga je okrog 60 ljudi, večinoma delavcev. Na shodu so obravnavali in sprejeli načela iz resolucije neudörflskega programa 5. aprila 1874, torej zahteve po splošni volilni pravici, popolni tiskovni svobodi in svobodi združevanja, ločitvi cerkve od države, obveznem obiskovanju šole, ustanovitvi ljudske vojske, zakonitvi normalnega delovnega dne in podobno. Vsekakor pa je zanimivo, da se v poročilu ne omenja, da bi govorili kaj o načelu pravice do samoodločbe, ki jo je tudi sprejel neudörflski kongres in kar bi na tako mešanem ozemlju, kot je bilo le-to, pričakovali. Glavni govornik na shodu je bil mizar iz Podgorja pri Sevnici F. Janšek, ki je tudi tolmačil resolucijo neudörflskega programa. Okrajnemu glavarju se v poročilu zdi, da je Janšek priden obiskovalec delavskih shodov in zborovanj, vsekakor pa »mu trenutna gesla socialistične smeri niso dobro poznana«. Potem ko so sprejeli resolucijo neudörflskega kongresa so obravnavali še delovanje in namen delavskih društev. Spet je govoril Janšek in dejal, da je sicer res primarna naloga delavsko izobraževalnih društev vzgoja članov, da pa bi moralo tudi skrbeti za dvig zavesti mas (Massenbewusstsein). Zanimivo je, da se je tega shoda udeležil tudi poslanec deželnega zbora za Celje Forreger, ki pa je shod kmalu zapustil, potem ko je videl v kakšno smer gre potek shoda. Ob koncu zborovanja je Janšek opozoril še na dejstvo, da se delavci zaman pritožujejo nad nepopolno svobodo zborovanja, saj je današnji shod izpričal, da niti obstoječih določil zakona o zborovanjih delavci ne izrabijo v dovolj veliki meri in se shodov le slabo udeležujejo.¹⁸¹ Konec leta, 22. novembra 1874, je celjsko društvo imelo svoj letni občni zbor, ki se ga je udeležilo le 20 udeležencev. Iz poročila je razvidno, da je društvo imelo dve sekciji: literarno in sekcijo za vprašanje gospodarstva. Izvoljen je bil novi odbor za društveno leto 1875, ki so ga sestavljali Jakob Eyer, kot predsednik, Paikhard kot njegov namestnik, drugih funkcij zaradi slabe udeležbe niso volili in zaradi istega razloga so sprejeli sklep, da bo odbor namesto 18 imel le še 12 odbornikov. Odborniki so postali: Korošec, Kržan, Lastanšek, Krenner, Kopal, Relivnik, Veničnig, Wračko, Pintošek, Mastnak, Jerše, Zupančič in Oblasse, ki si bodo posamezne odboro ve funkcije razdelili na seji odbora. Sklenjeno je bilo tudi, da bo društvo priredilo ob božiču praz-

¹⁷⁸ Prav tam, 15. julija 1874.

¹⁷⁹ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 96.

¹⁸⁰ Prav tam, stran 105.

¹⁸¹ St LAG, Statt. Präs. 5-51/874 celjski okrajni glavar namestništvu, dopis, št. 1282 z dne 17. maja 1874.

novanje obletnice, vendar ni podatkov, če se je ta ideja uresničila.¹⁸² Verjetno v prvi polovici leta 1874 je zanimiv detajl, ki poroča, da je vendarle telo neko gibanje. To je poročilo celjskega okrajnega glavarstva namestništvu, ki pravi, da je prepovedalo shod čevljarjem, vendar je poročilo brez datuma. Shod je bil prepovedan zategadelj, ker se čevljarji hočejo priključiti delavski stranki in kažejo socialnodemokratske tendence. Voditelj in glavna agitatorja sta Mosshardt in Pravdica iz Gradca, ki sta za neudörflski kongres.¹⁸³

Sredi naslednjega leta, 13. junija 1875, se je delavsko izobraževalno društvo za Celje in okolico na svojem zadnjem shodu z dvetretjinsko večino odločilo, da se zaradi slabega obiska društvenih shodov razpusti.¹⁸⁴ Društvena dejavnost delavcev na celjskem področju je bila s tem že po dveh letih končana. Naslednje delavsko društvo je bilo osnovano šele čez 15 let, točneje novembra 1890.

VI

Delavsko gibanje od Neudörflskega do Hainfeldskega kongresa

V avstrijskem delavskem gibanju je razdobje od procesa proti Tauschinskemu in tovarišem oktobra 1874 v Gradcu pa vse do združevalnega kongresa in ustanovitve stranke v Hainfeldu čas, ko je delavsko gibanje v Avstriji in s tem tudi na Štajerskem bilo v težki notranji krizi. Frakcijski boji med zmernimi in radikali, ki so bili pod močnim vplivom anarhistične ideologije, so dosegli svoj višek. Delovanje delavskih društev je bilo v glavnem zavrto, posebno še izven večjih delavskih središč. Schacherl, ki spada v drugo generacijo delavskih voditeljev na Štajerskem, drastično opisuje položaj, ki je bil na Štajerskem, in pravi med drugim, da so bila še v začetku leta 1889 na vsem Štajerskem le tri delavsko izobraževalna društva: v Leobnu, Brucku na Muri in Mariboru, ki so vsa tri skupaj štela komaj 150 članov.¹⁸⁵ Tu ima Schacherl najbrž v mislih kakšno strokovno društvo v Mariboru, zakaj delavsko izobraževalno se je 3. maja 1886 prostovoljno razpustilo. Socialnodemokratska stranka v tem razdobju ni imela zvez z velikimi industrijskimi centri. Za ves čas je značilen poostren pritisk oblasti, številna društva so bila razpuščena, drugim pa delovanje zelo oteženo ali domala onemogočeno. Ta pritisk se je še okrepil po znanih anarhističnih atentatih, ko je bil sprejet zakon o socialistih. Delavsko gibanje je ostalo domala brez agitatorjev, brez svojih listov, brez denarja. Veliko število delavcev je bilo obtoženih in obsojenih na anarhističnih procesih v Gradcu, Zagrebu, Ljubljani in drugod. Tudi položaj delavskega gibanja na Štajerskem ni bil nič boljši kot drugod po državi. Na slovenskem Štajerskem je poleg mariborskega delavsko izobraževalnega društva vegetiralo le še ptujsko. Poudariti je treba, da je prav za to obdobje gradivo najbolj skopo in si je težko ustvariti sliko o dogajanju ter izluščiti kaj več, kot le tisto, kar velja za avstrijsko socialno demokracijo na splošno.

¹⁸² Prav tam, št. 3452, 24. novembra 1874.

¹⁸³ St LAG, Statt. Präs. 5/875, brez datuma.

¹⁸⁴ St LAG, Statt. Präs. 5/875, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1711, 15. junija 1875.

¹⁸⁵ M. Schacherl, 30 Jahre steierischer Arbeiterbewegung, Graz, 1922, (nadalje Schacherl,

V Mariboru je bilo januarja 1875 ustanovljeno Splošno delavsko izobraževalno društvo (Allgemeiner Arbeiterbildungsverein), ki ga je namestništvo v Gradcu dovolilo 25. januarja 1875. Kot predsednik ustanovnega odbora je bil na vlogi oblastem podpisán Josef Gleissl, strojnik v Janschitzevi tiskarni.¹⁸⁶ Morda je to društvo odraz Oberwinderjeve frakcije, ki je 1. oktobra 1874 ustanovil svoje društvo Allgemeiner österreichischer Arbeiterverein s posebnim programom,¹⁸⁷ morda pa so s tem društvo hoteli društveno povezati in bolj organizirati obrtniške pomočnike; društvo naj bi bilo torej odprto za delavske sloje. Zaradi skopih poročil o njegovem delovanju je težko opredeliti to društvo, težko je tudi z gotovostjo reči ali je zagovarjalo zmerno ali radikalno smer. Po odhodu Wiesthalerja in po procesu proti Tauschinskemu (ni oprijemljivih dokazov, da bi bila tu kakšna koincidenca, čeprav je verjetna, saj je bil Wiesthaler izvoljen za delegata za Neudörfel), je mariborsko delavsko izobraževalno društvo precej omejilo svojo dejavnost. Zdi se, da sta obe društvi kar precej sodelovali in prirejali skupne shode, na katerih, vsaj po podatkih, ki so nam na voljo, ni prišlo do kakšnih načelnih debat o obeh smereh v avstrijskem socialnodemokratskem gibanju, o zmernih in radikalih. Na shodu 9. maja 1875 so v Götzovi pivnici govorili o »današnjem načinu proizvodnje«, namenu delavskih društev ter o tisku, odpravi kavcije in zloglasnega pečata, torej o zadevah, o katerih slišimo že od vseh začetkov društvenega življenja delavcev. Konkretnih podatkov o samem poteku shoda in takratnih stališčih delavcev pa ni. Shod je sklical Anton Steinbauer, litograf v Janschitzevi tiskarni, predsedoval mu je Johann Toppler, kolar v delavnicah južne železnice, zapisnikar je bil Sebastian Prax, pomočnik v Pichlerjevi sodarski delavnici. Shoda se je udeležilo okrog 60 oseb, v glavnem delavcev. O prvih točkah dnevnega reda sta govorila Toppler in Gleissl, do tretje pa sploh ni prišlo, ker ni bilo gostov iz Gradca, ki so obljubili, da bodo predavali.¹⁸⁸ Da je vendar prišlo do nekakšnega razcepa v delavsko izobraževalnem društvu priča podatek, da sta Prax in Gleissl še leto dni prej bila odbornika v starem društvu, Gleissl pa je bil tudi izvoljen za drugega nadomestnega delegata za Neudörfel.

Medtem je začel v avstrijskem delavskem gibanju pridobivati na pomenu Kaler Reinthal, ki je postal ena vodilnih osebnosti v delavskem gibanju. V času svojega bivanja v Nemčiji se je dodobra seznanil z marksizmom, seznanil se je s Kautskim in bil poleg njega pravzaprav edini teoretik v gibanju. Februarja 1876 je postal urednik strankinega glasila Gleichheit. Skušal je spet vzpostaviti enotnost v delavskem gibanju in je postal tvorec programa v Wiener Neustadtu avgusta 1876, na katerega niso povabili čeških predstavnikov.¹⁸⁹ V enem od svojih številnih agitacijskih potovanj je prišel tudi v Maribor, kjer je govoril na zborovanju 2. oktobra 1876. Shoda se je udeležilo 62 ljudi, v glavnem so bili delavci, čevljarji iz Kleinschusterjeve tovarne čevljev. V glavnem je govoril Kaler Reinthal o volilni pravici delavcev, odpravi dela zapornikov, ki je oviralo malo obrt, in o pomenu tiska. Po poročilu policijskega uradnika je že med samim shodom ušlo skoraj pol navzočih. Med udeleženci je bil tudi Ferdinand Tuma, ki je bil član strokovnega društva čevljarjev in je

¹⁸⁶ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 921

¹⁸⁷ Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 16 in 116 ss.

¹⁸⁸ St LAG, Statt. Präs. 5-51/874, poročilo mestnemu svetu, št. 1291, 9. maja 1875.

¹⁸⁹ Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, stran 17; Dictionaire biographique du mouvement ouvrier international, Paris, 1971, str. 135-136.

pozneje imel dovolj vidno vlogo v Ljubljani in bil tudi obtožen na procesu proti ljubljanskim »krvavcem« v Celovcu decembra 1884.¹⁹⁰

Obe društvi sta 12. decembra 1877 priredili skupen shod, ki je bil v kavarni Stadt Wien, ob sorazmerno zelo visoki udeležbi, saj poročilo govori o skoraj dvesto navzočih. Delovno predsedstvo so sestavljali Johann Maritschnig, predsednik mariborskega delavsko izobraževalnega društva, Josef Lescher in Theodor Lončar, zastopnika splošnega delavskega društva, vsi trije krojači. Iz Gradca sta prišla na shod in na njem aktivno sodelovala Losch in Pauler, včasih člana mariborskega delavsko izobraževalnega društva. Spet so govorili o odpravi dela v prisilnih delavnicah, o splošni in neposredni volilni pravici je govoril Josef Gleissl, ki je v smislu znanega Oberwinderjevega programa iz leta 1876 predlagal, da vladi pošljejo peticijo, v kateri zahtevajo, da jim omogoči volilno udeležbo. Vladi so poslali tudi konkretne pripombe k osnutku novega obrtnega reda, kjer so predlagali, da se ukinejo prisilne delavnice, ustanovitev bolniškega fonda, ki bi bil za vse delavce obvezen, pravico odpravnine ob telesnih poškodbah, ki bi jo bil dolžan dati delodajalec, svobodo združevanja in delovanja gospodarskih in podpornih društev, normalni deseturni delavnik za odrasle moške delavce, za ženske in mladoletnike med 14. in 18. letom osemurni delavnik ter prepoved otroškega dela pred dopolnjenim 14. letom, zakonsko določitev učne dobe, popolno svobodo združevanja v slehernem podjetju. Te svoje zahteve so v obliki resolucije poslali vladi.¹⁹¹

Vlada je dopuščala takšne shode, ki so v okviru obstoječih predpisov skušali izboljšati delavski položaj, budno pa je pazila, da se ne bi širila radikalnejša propaganda, predvsem ne določbe neudörflskega kongresa. Oberwinderjevo smer je mnogo bolj trpela kot radikalno. Tako je bil prepovedan shod Andreasa Streckerja, ki je bil po policijskih podatkih privrženec radikalne smeri in je nameraval 22. aprila 1878 imeti v Mariboru shod, na katerem bi govoril o splošni, enaki in neposredni volilni pravici, novem obrtnem redu ter o stališču delavcev do obrtnikov. Strecker je bil klobučarski pomočnik iz Prevoj pri Sevnici in je že tri leta deloval v Mariboru. Mariborski magistrat je ta shod, ki je imel seveda popolnoma isti dnevni red kot zgoraj opisani, prepovedal z utemeljitvijo, da naj bi shod služil z bistvenim delom razpravljanju v neudörflskem socialnodemokratskem programu.¹⁹² Strecker se je sicer pritožil na notranje ministrstvo 29. junija, ki pa je 31. julija 1878 prepoved potrdilo.¹⁹³

To je tudi vse, kar je najti podatkov o tem mariborskem splošnem delavsko izobraževalnem društvu. Društvo je najbrž imelo znatno več internih shodov, za katere ni bilo potrebno, da so potekali ob navzočnosti oblastnega predstavnika. V letu 1881 je splošno delavsko izobraževalno društvo štelo le še 22 članov. Letnega občnega zbora se je udeležilo 15 članov, torej nekaj več kot dve tretjini, kar je zadoščalo, da so izglasovali razpust društva. Ker pač ni bilo nikakršnih bistvenih ideoloških razlik med njim in mariborskim delavsko izobraževalnim društvom, so se mu na tem zadnjem shodu priključili.¹⁹⁴ Razpuščeno društvo je imelo svoj občni zbor, in sicer še 18. decembra, na katerem

¹⁹⁰ St LAG, Statt. Präs. 5-51/874, poročilo namestništva notranjemu ministrstvu, št. 3211, 6. oktobra 1876.

¹⁹¹ St LAG, Statt. Präs. 5-2759/874, poročilo mariborskemu magistratu, 14. decembra 1877.

¹⁹² St LAG, Statt. Präs. 5-3759/877, dopis namestništvu, št. 1334, 27. aprila 1878.

¹⁹³ Prav tam, št. 2450.

¹⁹⁴ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 19768.

naj bi izvolili nov odbor, ker se celotno članstvo le ni strinjalo s priključitvijo, in je bil izvoljen za novega predsednika vrvar Anton Löscher, čemur se je pa uprl dotedanji predsednik Ferdinand Sieber, ki je v poročilih omenjen kot »k škandalom in alkoholu nagnjen človek«. Spor se je umiril šele, ko je zastopnik oblasti dr. Winkler predlagal, da se shod razpusti. Sieber se najbrž ni mogel pomiriti z dejstvom, da se je društvo razpustilo in je za 25. december sklical ponoven občni zbor, na katerem bi izvolili novega predsednika in nov odbor, vendar do tega ni prišlo.¹⁹⁵ Po nekem drugem poročilu je razvidno, da je društvo v letu 1881 imelo 27,70 fl. dohodkov in 19,80 fl. izdatkov, prebitka torej 7,90 fl. Najbolj dejavna je bila društvena pevska sekcija, ki je stalno imela svoje vaje. Društvo se je potem z dvetretjinsko večino odločilo, da se prostovoljno razpusti. Kot predsednik je podpisan Matthias Wolleg, tajnik pa Alois Čeh.¹⁹⁶ Po poročilih policije tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo od leta 1880 ni pokazalo nobenega znaka delovanja.¹⁹⁷ Čeprav je prvotna društvena usmeritev bila videti bolj Oberwinderjeve smeri, je ob koncu delovanja društvo po vsem videzu zabredlo v radikalne vode in je tudi poročilo o razpustu društva prineslo prav glasilo radikalno anarhistične smeri Zukunft.

Nekaj mesecev poprej, 30. oktobra, je mariborsko splošno delavsko izobraževalno društvo slavilo sedemletnico ustanovitve, ki so jo organizirali v Gambrinusovi pivnici. Na slovesnosti je kot običajno igral orkester delavnice južne železnice, prvič pa se je predstavil tudi društveni pevski zbor. Predsednik Sieber je imel slavnostni govor. Pozdravne brzojavke so poslala društva iz Aussiga, Florisdorfa, Linza, Leobna, Hainfelda, Kindberga, Grottau, Šumperka, Dunaja, Welsa, Beljaka, Celovca, Römerstadta, Prostejova, Hüttenberga, Ternitza, Graupena, Mürzzuschlaga, Innsbrucka in Ljubljane.¹⁹⁸ Mariborsko delavsko izobraževalno društvo pa je bilo bližje radikalnejši smeri in ga je precej let krmaril Johann Maritschnig. Društvo je 3. julija 1882 imelo svoj polletni občni zbor, ki ga je vodil predsednik društva, zapisnikar pa je bil društveni tajnik F. Serdinko. Društvo je v pol leta imelo 48,16 fl. dohodkov in 40,34 fl. izdatkov, torej je v društvu blagajni ostalo še 7,82 fl. V pol leta so si društveniki izposodili vsega 13 brošur in 7 knjig, naročeno pa je bilo društvo na štiri delavske liste: Volksfreund, Zukunft, Wahrheit in Arbeiterfreund. V društvu sta delovali dve sekciji, gospodarska in splošno izobraževalna. Radikalno usmeritev društva je predsednik Maritschnig izpovedal v obravnavi o pomenu društva, ko je dejal, da bodo delavci samo z enotnostjo lahko kaj dosegli, delavsko gibanje pa morajo delavci sami vzeti v roke, kajti ne morejo računati in upati, da bi se za njihove zahteve boril kdo drug, kakšna druga stranka. Njegove besede sta dopolnila tudi Rigler in Pongraz, ki je kasneje deloval v Gradcu. Na nadomestnih volitvah je bil v odbor izvoljen Moser, za revizorja pa Huber in Čeh, ki je bil prejšnje leto tajnik splošnega delavsko izobraževalnega društva.¹⁹⁹

Močno obiskano je bilo zborovanje 27. avgusta 1882 v Gambrinusovi pivnici, ki se ga je udeležilo 260 oseb. Na dnevnem redu so bile tele točke: obravnavanje osnutka novega obrtnega reda, regulacija dela v prisilnih delavnicah

¹⁹⁵ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 775.

¹⁹⁶ Zukunft, 12. januar 1882.

¹⁹⁷ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 775.

¹⁹⁸ Zukunft, 8. decembra 1881.

¹⁹⁹ Zukunft, 27. julija 1882.

in splošni položaj delavstva ter njegove zahteve. Shod je sklical Franz Rigler, v delovnem predsedstvu pa so bili Maritschnig kot predsednik, Čeh kot njegov namestnik in Schuster za zapisnikarja. Društvo je sprejelo tole resolucijo, ki sta jo obrazložila Maritschnig in Gabriel iz Gradca: »Glede na to, da v osnutku novega obrtnega zakona niso na noben način upoštevane zahteve, ki so jih delavci doslej postavili, to je normalni delovni dan, omejitev dela žensk in otrok, ureditev vprašanja vajencev, odgovornost obrtnih delodajalcev, namestitev tovarniških inšpektorjev itd., glede na to, da so v osnutku prisilne delavnice, ki so jih delavci že davno spoznali za škodljive in se bore za njihovo ukinitvev že od leta 1868, se izreka ta ljudski shod v Mariboru dne 27. avgusta 1882 kar najodločneje zoper ta reakcionarni osnutek obrtnega zakona in sodi, da lahko pričakuje temeljito zboljšanje socialnega položaja delavskega stanu samo v spremembi zdaj obstoječega privatno kapitalističnega produkcijskega načina.« Govorniki Maritschnig, Gabriel, Hatler iz Gradca in Sieber so nastopili zelo ostro proti delu v prisilnih delavnicah, ki konkurira malim obrtnikom, ker so jih hoteli pridobiti na svojo stran. Maritschnig je govoril tudi na splošno o zelo slabem položaju delavcev in nastopil proti splošni in enaki volilni pravici, ker je bil mnenja, da delavci z njo ne bodo ničesar pridobili in pomeni le podaljševanje njihovega trpljenja. To nasprotovanje splošni volilni pravici je bilo eno od gesel radikalov, ki so se ga odrekli po velikih debatah šele v Hainfeldu. Maritschniga je podprl tudi Gabriel, ki je načel tudi zanimivo debato o narodnem vprašanju, po nekaj letih prvo na mariborskih tleh (drugih podatkov vsaj ni). Dejal je, da niso samo Nemci upravičeni, da sodelujejo v kulturnem razvoju naroda, ampak tudi druge narodnosti, ter podčrtal, da mora biti vsaka narodnost enakopravna, ne glede na to kakšnega jezika je, če se le bori za korist delovnega ljudstva ter kritiziral nemške nacionalce, ki poudarjajo samo nemško narodnost.²⁰⁰ Ta debata je odraz povečanega zanimanja stranke za narodno vprašanje, do katerega je prišlo predvsem po zaslugi češkega delavskega gibanja, ki je bilo sorazmerno močno in dobro organizirano ter je svojo narodnostno komponento dokaj uspešno uveljavilo. V narodnostno mešanem Mariboru, kjer je slovensko zaledje dajalo manj razgledane in narodnostno osveščene delavce, katerim je bilo mnogo več do zboljšanja svojega socialnega stanja, je bil položaj svojevrsten. Društvo samo je bilo tesno povezano z graškim že od vsega začetka od konca šestdesetih let, v glavnem oporišču delavstva v delavnicah južne železnice pa je bil proces germanizacije primeroma močan, pospeševala ga je uprava, vodilni kader, močna je bila tudi fluktuacija neslovenske delovne sile. Slovenski delavci tako niso imeli nobenega narodnostnega oporišča, saj so bile slovenske meščanske stranke na drugem bregu družbenega in političnega boja, Ljubljana pa je bila predaleč. Tako je socialna demokracija skoraj nehote objektivno vodila slovenske delavce v nacionalno mlačnost ali celo v germanizacijo.

Občni zbor ob tretjem četrtletju je mariborsko izobraževalno društvo imelo 23. oktobra, na katerem je predsednik Maritschnig podal poročilo in navedel, da je v zadnjem četrtletju k društvu pristopilo 9 novih članov, med njimi nekaj malih obrtnikov, odšli pa so trije. Društvo je imelo 36,90 fl. dohodkov in 26,07 fl. izdatkov. Biblioteka je izposodila 16 knjig. Društvo je v tem času priredilo 4

²⁰⁰ Zukunft, 28. septembra 1882.

društvene zabavne večere, ne poročajo pa koliko je bilo društvenih shodov. Od listov so bili naročeni na Zukunft, Volksfreund, Arbeiterfreund, Wahrheit in Schuhmacher Fachblatt. Na delnih nadomestnih volitvah je bil za drugega predsednika izvoljen Mathär, za drugega tajnika Ziegler, za bibliotekarja Skorz, za odbornike pa Schürz, Hajek in Srdinko. Predsednik Maritschnig ter člana Rigler in Mathär so potem govorili o položaju delavcev in omenili, da se njihovo stanje od 1876 stalno slabša, mezde da so se znižale za 20—45 %, tako da je propadlo že veliko delavskih družin. Temu so krivi tudi delavci sami, ker niso enotni in jih tako vlada zelo enostavno lahko drži v šahu. Govorniki so pozvali predvsem obrtnike, da se čimprej strokovno združijo. Zelo visoko so ocenili število delavcev v Mariboru, kar na sedem do osem tisoč, ker so najbrž mednje šteli tudi njihove družinske člane, kot je to delala tudi avstrijska poklicna statistika.²⁰¹

Mariborsko delavsko izobraževalno društvo je bilo kot tako tako rekoč stalna podružnica graškega delavsko izobraževalnega društva in tudi po svoji idejni usmerjenosti skoraj identično z njim. V začetku osemdesetih let, v obdobju boja med zmernimi in radikali, je bil Gradec poleg Dunaja drugi glavni center radikalov²⁰² in pod tem vplivom je bilo radikalno tudi Maritschnigovo društvo. Tako je konec leta 1882 pod graškim vplivom nastopilo proti okrnjenemu kongresu v Brnu, ki je 15. in 16. oktobra sprejel tako imenovani Kautskyjev program, ki pomeni zmago zmerne struje. Ta program je v glavnem sestavil Kautsky in je zmes eisenškega ter programa, ki ga je za francoske socialiste 1880 sestavil Marx. Kautskyjev program je v bistvenih določilih čez šest let sprejel tudi kongres v Hainfeldu. Kongresa se je iz Gradca udeležil predstavnik zmernih Gans.²⁰³ Na tem kongresu so med drugim sklenili, da glasilo radikalnih Zukunft ne bo več osrednje glasilo stranke. Zmago zmerne struje pa je zmanjšalo dejstvo, da se radikali sploh niso udeležili kongresa. Kmalu po kongresu je mariborsko delavsko izobraževalno društvo na svojem shodu ta program v celoti odklonilo. Za svoj centralni organ so še vedno imeli Zukunft. Resolucijo so zaključili: »Izreči moramo tudi naše globoko obžalovanje, da imajo na delavskem zborovanju prisotni sodrugi iz province tako malo vpogleda v gibanje in da glasujejo za sklepe, ki so tako polni fraz. Kratko rečeno, povsem svobodno in odprto se iz prepričanja izrekamo za odločno fronto proti zmerni frakciji. Enake preobrate smo tako in tako že doživeli in se ne pustimo več slepiti. Za konec kličemo delavcem, ki so se priključili radikalizmu, grmeč živio!«²⁰⁴

Ob povečanem anarhističnem delovanju, ko so se anarhisti začeli zatekati tudi k atentatom, je vlada začela še bolj preganjati delavsko gibanje. Vso Avstrijo je zajela prava mrzlica anarhističnih procesov, med katerimi je bil spomladi 1884 tudi graški. Na njem je bil na dve leti in pol obsojen med drugimi tudi Johann Krainer, ki je kasneje vodil mariborsko konzumno društvo in se je v mariborskem delavskem gibanju sploh močno uveljavil.²⁰⁵ Leta 1885 je

²⁰¹ Zukunft, 9. novembra 1882.

²⁰² Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie III, stran 277; Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 208.

²⁰³ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 208—209; Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie III, stran 277—290; Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 129—130.

²⁰⁴ Zukunft, 9. november 1882.

²⁰⁵ Schacherl, 30 Jahre, stran 13.

v Mariboru izšlo tudi sedem številka anarhističnega lista Arbeit, ki se je kasneje preselil v Gradec in Beljak²⁰⁶ Prva številka je izšla pod uredništvom Johanna Rissmanna 15. julija 1885, toda že decembra 1886 je zaradi zakona proti socialistom, prenehal izhajati.²⁰⁷ Parlament je 20. januarja 1885 sprejel in potrdil osnutek zakona proti socialistom, ki je sicer zelo prizadel delavsko gibanje, vendar ga ni mogel povsem uničiti.²⁰⁸ Velika večina delavskih listov je prenehala izhajati, razpuščena pa so bila tudi številna delavska društva širom po Avstriji. Med njimi je bilo tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo, ki se je prostovoljno razpustilo 3. maja 1886. Tega dne je namreč društvo sklicalo svoj izredni občni zbor, na katerem so najprej ugotovili, da ima društvo 38,79 fl. primanjkljaja, potem pa je Karl Offenbacher predlagal, da se društvo prostovoljno razpusti z utemeljitvijo, da je zaradi omejitev zakona o društvih in razglasitve zakona o socialistih praktično onemogočeno delovanje društva. Več članov društva je bilo proti tej odločitvi, vendar sta Offenbacher, še posebej pa predsednik Maritschnig prepričala vse navzoče, da so sklep o prostovoljni razpustitvi enoglasno sprejeli. Imenovan je bil tudi še tričlanski odbor Jakobič, Offenbacher in Sieber; ta naj društveno premoženje preda podružnici Splošne delavske invalidske in bolniške blagajne v Mariboru, ki naj tudi poravnava društvene dolgove.²⁰⁹ Društveno življenje v delavskih krogih Maribora je s tem zamrlo za nekaj let in se je z novo podvojeno močjo okrepilo po hainfeldskem kongresu, ko je kmalu po njem stranka postala tako organizacijsko močna kot tudi idejno enotna ter začela dobivati vedno pomembnejšo vlogo v parlamentarnem političnem življenju države. Še naprej so obstajala nekatera strokovna društva, kot npr. krojačev, čevljarjev, lesnih delavcev, splošna bolniška in invalidska blagajna, ki pa niso razvijala politične dejavnosti, ampak skrbela za izboljšanje materialnega položaja delavcev. O tej dejavnosti, o številu in višini podpor in podobno pa v virih nisem našel podatkov in o tej plati ne morem govoriti.

V vsem tem razdobju ni na slovenskem Štajerskem nobenega delavsko izobraževalnega društva. Znano je le, da je bil januarja 1876 osnovan pripravljalni odbor za ustanovitev delavsko izobraževalnega društva v Ptujju, ki so ga sestavljali Ferdinand Lindner kot predsednik ter člani Josef Jamnik, Florian Svetina, Josef Gunčer, Johann Pachmann ter Johann Čeferin. Ta odbor je poslal graškemu namestništvu 23. januarja v potrditev pravila za novo društvo in že 25. januarja 1876 je bilo društvo dovoljeno. Že takoj na začetku je naročilo namestništvu okrajnemu glavarju v Ptujju, naj društvo strogo nadzoruje ter namestništvu o vsem poroča.²¹⁰ To pa je tudi edini podatek, ki mi ga je doslej uspelo najti, tako v virih kot v literaturi. Niti ni jasno ali je društvo zaživelo, kako je delovalo, ali je bilo razpuščeno ali je samo od sebe ugasnilo in kdaj.

²⁰⁶ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 245.

²⁰⁷ K. Miersch, Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampfmittel der österreichischen Sozialdemokratie, Dunaj 1969, stran 168.

²⁰⁸ Steiner, Die Arbeiterbewegung, stran 244.

²⁰⁹ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 9784.

²¹⁰ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 1197.

SKLEP

Če na podlagi doslej prikazanega delovanja delavskih društev na slovenskem Štajerskem, predvsem pa v Mariboru, kjer je bilo delavsko gibanje najbolj razgibano in dejavno, skušamo na kratko oceniti mesto delavskega gibanja v tem delu slovenskega narodnostnega prostora, bi dejali tole:

Mariborsko delavsko izobraževalno društvo je že od vsega svojega začetka tesno povezano z graško delavsko izobraževalnim društvom in je v svojem političnem delovanju v bistvu zastopalo mnenje in stališča graškega. Društvo v Mariboru je bilo osnovano že potem, ko je radikalna struja v Gradcu okrog Strasserja, Subariča in drugih osnovala svoje društvo, ki je postalo v nekaj mesecih osrednje društvo za vso Štajersko. Vanj se je vključilo tudi prvo delavsko izobraževalno društvo v Gradcu; zastopalo je Hartungov program, se povezovalo z nemško sekcijo prve internacionale in širilo lassallovskje ideje. Prav takšno je bilo tudi mariborsko in po svojem delovanju s strani oblasti označeno poleg graškega kot državi najbolj nevarno na vsem Štajerskem. Za volitve 1871 so se Mariborčani povezali z liberalci ravno tako kot njihovi sodruzi v Gradcu, skupaj so zagovarjali resolucije o osnovanju delavskih zbornic in prav tako so skupaj nastopali proti zmerni Oberwinderjevi skupini. Gradec je postal eno od središč, v katerih se je pojavila ideja, da je treba sklicati kongres v Neudörflu in konstituirati stranko, Maribor je kot njegov odmev to idejo dosledno zagovarjal in propagiral. Druga društva, v Celju, Ptuj in Slovenski Bistrici, so bila ustanovljena ob pomoči mariborskega in graškega ter so stala na skupni platformi. Ta razvoj se je potem nadaljeval v vsem razdobju monarhije. Izjemo predstavlja le celjsko okrožje, ki je 1896 prišlo v delokrog JSDS, torej pod vpliv Ljubljane, ki vse do takrat ni imela na vsem slovenskem Štajerskem praktično nobenega političnega vpliva. Za vse razdobje bi lahko celo rekli, da je bila struja zmernih zelo slabo zastopana, skoraj jo lahko zanemarimo, pač pa je, spet pod vplivom Gradca, vedno prevladovala radikalna smer, ki se je pred 1889 prelevila tudi v izrazito anarhistično, seveda pod vplivom Rissmanna v Gradcu. S stališča zgodovinarja delavskega gibanja bi torej lahko govoril samo pozitivno, razvoj da je pač šel zlagoma naprej, vseskozi z levo tendenco. Vendar pa moramo kot objektivni zgodovinarji prikazati tudi drugo plat, tisto namreč, kakšen delež je delavsko gibanje dalo v zakladnico slovenske narodne samobitnosti, saj je pod tem vidikom slovenska Štajerska kot razmeroma močno dvojezično območje zanimiva pokrajina. Opozoriti je namreč treba, da avstro-ogrška monarhija ni razpadla zaradi socialne krize, ampak zaradi nerazrešenega spleta okrog narodnega vprašanja, ter da je kasnejši historični razvoj pokazal, da sprememba družbenega reda v socialistični smeri ne more sama po sebi rešiti tudi narodnega vprašanja, drugače torej, kot je sodila socialna demokracija ne le v Avstriji, da bo sprememba družbenega sistema prinesla svobodo zatiranim narodom. Če upoštevamo ti dve komponenti, potem nam razvoj socialne demokracije na slovenskem Štajerskem pokaže tudi nekatere negativne rezultate, seveda s stališča, da tako rečem narodnega zgodovinopisja, ki pa seveda mora proučevati predvsem fenomene, ki so narodni razvoj in narodovo težnjo po osamosvojitvi in samoodločbi pospeševali ali zavirali. Da pa to ni zgolj

akademska debata, ampak odraz dejanskih razmer, je treba upoštevati še tole: v vsej drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja so bili prav Maribor in Podravje ter v širšem smislu vsa slovenska Štajerska področje nemškega imperialističnega pritiska na vzhod, ki je težil predvsem k ponemčevanju in pridobitvi slovenske zemlje, o čemer dovolj zgovorno pričata ustanovi kot Schulverein in Südmarka. Slovensko zemljo, ki jo je zapuščal sproletarizirani kmet, slovenski jezik, skrb za slovenske šole, vse to pa sta skušali obdržati v svojih rokah obe meščanski stranki. Delavska stranka je s svojim izrazitim poudarjanjem internacionalnosti ter ob zagovarjanju zgolj razrednega stališča objektivno vodila slovenske delavce v nemštvo, zakaj če so se organizirali v delavsko stranko, so bili navezani izključno na nemški delavski tisk (vsaj v tem obdobju), na nemško strankarsko organizacijo, vodilni funkcionarji so bili Nemci, stranka sama jim je pa neprestano dopovedovala, da je važen zgolj njihov boj za socialne in razredne zahteve. Na ta način se je moglo zgoditi, da je v mariborskih delavskih naseljih Studenci, Radvanje, Pobrežje prevzel šole nemški Schulverein in začel raznarodovati otroke delavstva. V vseh strankinih poročilih je omenjena Štajerska kot celota in se nikoli ne omenja slovenska Štajerska kot kakšna posebnost, niti da bi bila organizacija tam kaj težja zaradi slovenskega elementa, ali da bi se pojavila kakšna nasprotstva. S tem seveda ne gre podcenjevati pozitivnih teženj, prizadevanj in uspehov, ki jih je delavsko gibanje v sklopu avstrijske socialnodemokratske stranke doseglo v boju za zboljšanje družbenega in socialnega stanja, opozoriti pa je treba tudi na to drugo plat, ki za razvoj slovenskega naroda ni nevažna.

Viri in literatura

Socialistično gibanje na Štajerskem, na njegovem slovenskem delu pa posebej, je bilo doslej v nemški in slovenski historični literaturi razmeroma malo obravnavano. Začetno razdobje tja do začetka sedemdesetih let preteklega stoletja je bilo predmet nekaterih študij, to pa je v glavnem tudi vse in je kasnejši čas v bistvu obravnavan le v sklopu celotnega avstrijskega delavskega gibanja, ne pa posebej samo za Štajersko. To še v večji meri velja za slovensko zgodovinpisje, ki se je doslej ukvarjalo z delavskim gibanjem na Štajerskem le obrobno in fragmentarno. Ob vsem tem je seveda razumljivo, da je bilo za pričujočo obravnavo potrebno pritegniti v glavnem arhivsko in časopisno gradivo, medtem ko je bila literatura primeroma skromna tako po obsegu, kot z redkimi izjemami, tudi po rezultatih. Tako tu navajam različne avtorje, ki so obravnavali to razdobje z različnih svetovno-nazorskih in historiografskih vidikov in je vrednost njihovih del od dela do dela zelo različna; isto pa velja tudi za vrednost podatkov. Spričo vsega tega celotno obdobje ni enako osvetljeno, ampak so določeni krajši časovni izseki obravnavani bolj podrobno, drugi pa spet bolj sumarno, zakaj tudi arhivski in časopisni viri so ohranjeni zelo različno in se ponekod da pokazati le zelo splošna in nepopolna slika dogajanja.

Kar se arhivskega gradiva tiče, pridejo v poštev arhivi v Gradcu, na Dunaju, v Mariboru, Ptujju, Celju in Brežicah. Najbolj bogat in tudi najbolj ohranjen in dostopen je **Štajerski deželni arhiv v Gradcu**, in sicer fond **Državnega namestništva, predsedstveni spisi** (Staathalterei Präsidial), ki obsega poročila o političnih zborovanjih, shodih, štrajkih, mezdnih sporih, volilni agitaciji, širjenju socialdemokratskih idej nasploh, o preganjanju socialistov in podobno. Za nastanek in življenje društev

pride v poštev tudi fond **Vereine und Genossenschaften**, vendar tu bolj za statutarne zadeve in pa za delovanje društev kot takšnih. Verjetno ohranjeni, toda še nedostopni so fondi avtonomne deželne uprave, deželnega odbora, ohranjeni pa žal niso fondi okrajnih glavarstev, ali pa samo v nepomembnih drobcih. Primeroma malo podatkov je dobiti v fondu **mariborske mestne občine**, v **Pokrajinskem arhivu v Mariboru**, in sicer nekaj o sejah občinskega sveta in nekaj več v prezidialni registraturi, ki pa se začne šele z letom 1886. Podobno je s fondom **celjske mestne občine v Zgodovinskem arhivu Celje**, kjer je dobiti nekaj podatkov v splošnih spisih, zlasti o praznovanjih 1. maja, toda šele od leta 1893, ker so bili zgodnejši spisi izločeni, medtem ko so bili predsedstveni spisi ob povodnji leta 1954 večinoma uničeni, preostali pa še niso ponovno urejeni. Drobci so ohranjeni tudi v fondu **ptujске mestne občine** od leta 1880 v **Zgodovinskem arhivu Ptuja**, ter v fondu **okrajnega glavarstva Brežice**, prav tako od leta 1880, v **Posavskem muzeju v Brežicah**. Ob pomanjkanju arhivov občin in okrajnih glavarstev pridejo v poštev fondi različnih ministrstev na Dunaju, ki jih hrani predvsem **Splošni upravni arhiv** (Allgemeines Verwaltungsarchiv) na **Dunaju**. Omeniti je vsekakor, da so bili zelo pomembni fondi **notranjega in justičnega ministrstva** močno prizadeti ob znanem požaru v stavbi justičnega ministrstva leta 1927. Posameznih fondov tu ne bi našteval in, so navedeni pod opombami. Od drugih ministrstev pridejo v poštev tudi fondi **trgovskega ministrstva**, **ministrstva za poljedelstvo in rudarstvo**, **ministrstva za javna dela** ter drobci ohranjenih fondov **ministrstva za deželno obrambo in javno varnost**. Pri vseh teh fondih je opaziti, da je mnogo arhivalij, ki so označene v delovodnikih, izločenih, zgubljenih ali kako drugače nedostopnih. Za zadeve, kjer je morala nastopiti vojska, torej ob večjih kršitvah javnega reda in miru, štrajkih in podobno je gradivo v **dunajškem Vojnem arhivu** (Kriegsarchiv) v prezidialnih aktih fonda **vojnega ministrstva**. Tega gradiva je razmeroma malo.

V **arhivu dunajske policijske direkcije** (Archiv der Polizeidirektion Wien) je nekaj splošnih poročil, znatno večjega pomena pa so vsakoletna tiskana poročila o stanju socialnodemokratskega gibanja, ki jih je samo za interno uporabo izdajalo notranje ministrstvo na podlagi poročil deželnih glavarjev in državnih namestnikov in so izhajala pod naslovom **Skizzirte Darstellung der sozialdemokratischen Bewegung in Österreich und Ungarn von... bis...** V njih je za vsako leto prikazano stanje o delavskem gibanju po posameznih deželah, število organiziranih delavcev, društev, stanje časopisja, sindikalno in stavkovno gibanje, konference, kongresi in podobno.

Pri časnikih je treba deliti na delavske in meščanske liste. Meščanski listi so precej objektivno pisali o delavskem gibanju v prvih letih, to je koncem šestdesetih in začetkom sedemdesetih let, ko so skušali delavce spraviti v svoj tabor in so tudi delavci sami še nihali. To velja le za liberalne ali druge neklerikalne liste, medtem ko so klerikalci že od vsega začetka vedeli, da z delavci ne bo nikakršnega sporazumevanja. Pri tem je moč slovenske liste tako rekoč zanemariti, saj o obravnavani problematiki skoraj ne prinašajo podatkov, zabeležbe so le ob kakem večjem stavkovnem gibanju in podobno. Za to razdobje je glavni vir liberalna **Marburger Zeitung**, predvsem v letih do sredine 70. let, ko je bil njen odgovorni urednik in glavni pisec člankov Franz Wiethaler, ki je bil takrat hkrati tudi predsednik mariborskega delavsko izobraževalnega društva. Upoštevati je tudi vodilni graški list **Tagespost**, ki pa z redkimi izjemami svoja poročila in članke povzema po **Marburger Zeitung**. Od srede 70. let se pa oba lista postavita na delavcem izrazito odklonilno stališče in je gradiva o delavskem gibanju vse manj in manj. Delavskih listov zaradi preobilice ne nameravam posamično naštevati, ampak je to razvidno iz opomb. Omenim naj le, da sem izbral glavne liste, povečini tiste, ki so bili glasilo stranke oziroma centra avstrijskega dela delavskega gibanja. Potem ko začne izhajati leta 1890 **Arbeiterwille** kot socialnodemokratski organ alpskih dežel, je prav tu ohranjena večina gradiva, mnogo več kot npr. v oficialnem glasilu stranke **Arbeiter Zeitung**.

Statistične vire sem uporabljal le toliko, kolikor sem vsaj v grobem skušal prikazati stanje industrije in obrti na slovenskem Štajerskem ter vsaj približno oceniti število delavcev. To se je žal pokazalo za mnogo težje izvedljivo, kot je bilo misliti v začetku, predvsem zaradi značaja uradnih statistik, ki obravnavajo kronovine kot celote, še posebej pa ne delajo razlik med nemškimi in nemškimi prebivalstvom.

V ta namen sem uporabil dva zvezka poklicne statistike iz uradne publikacije **Österreichische Statistik** zv. 33 in 66, snopiča za Štajersko. O problemih o uporabi teh virov govorim v zadevnem poglavju. Med tiskanimi publikacijami, ki bi jih zaradi gradiva lažje šteli med viro kot pa med literaturo, bi predvsem omenil **Bericht der Grazer Handels und Gewerbekammer an das hohe k. k. Handelsministerium über den Handel, die Industrie und die Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren ...**, ki so ohranjeni za vse obdobje od 1867 ter vsebujejo zelo uporabne podatke o številu obratov, bodisi industrijskih, manufakturnih ali obrtnih, število delavcev, vajencev, mojstrov, o produkciji, mezdah in podobno. Še posebej za montanisticum je serija objav z naslovom **Der Bergwerks-Betrieb im Kaiserthume Österreich für das Verwaltungs-Jahr ...** od leta 1869 dalje, **Statistischer Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für das Jahr ...** od leta 1871 dalje ter **Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen für das Jahr ...** od leta 1852 dalje, ki sicer vsebujejo podatke o produkciji in rudarstvu, širjenju rudnikov in podobno, vendar poleg teh splošno gospodarskih stvari navajajo tudi podatke o številu in fluktuaciji delavcev, mezdah in štrajkih.

Med literaturo naj najprej omenim tisto v slovenskem jeziku. Splošne slovenske zgodovine (Gestrin, Melik, Lončar, Kristan, Prijatelj) omenjajo delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem le sumarno v kontekstu z delavskim gibanjem na celotnem slovenskem etničnem teritoriju in se vsem tem delom pozna, da ni na uporabo nobene fundamentalne študije o tem delu slovenske zemlje. Najboljša razprava, ki pa je žal brez kritičnega aparata, je posthumno delo **Franja Baša: Maribor v avstrijski ustavni dobi** (CZN, nova vrsta 3-XXX VIII, 1967, str. 184—239), ki v posebnem poglavju govori tudi o delavskem gibanju v Mariboru in o gospodarskem položaju in razvoju tega štajerskega mesta. Delo je pisano, kot je jasno razvidno, na časopisnem gradivu, ne upošteva pa arhivskega zunaj meja Jugoslavije. S to problematiko se je ukvarjal Baš že trideset let prej, ko je pod psevdonimom **Fabius** objavil v *Koledarju Cankarjeve družbe* 1927, str. 50—62 članek **Delavske razmere v Mariboru začetkom ustavne dobe**. V kasnejši razpravi je ta dognanja strnil v krajši obliki. **Dušana Kermaunerja Začetki slovenske socialne demokracije**, Ljubljana 1963 govorijo o Štajerski le toliko, kolikor se nanašajo na Zasavje, ne pa o drugih delih spodnje Štajerske; v tem oziru je pomanjkljiva, vsaj kar se naslova tiče. Več manjših člankov in prispevkov je objavljenih v različnih letnikih Celjskega zbornika, zlasti izpod peresa Janka Orožna. Podrobno in dokumentirano je osvetljeno premogovništvo v razpravi **Jožeta Šorna Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918** (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII/IX, 1968/69, str. 3—103), kjer pa je mnogo bolj obdelan gospodarski razvoj, položaj in število delavstva pa manj in le sumarno, vendar pa absolutno na virih. Pomemben je razdelek o bratovskih skladnicah, pač pa se ne spušta v politično delovanje in strokovna gibanja ter združevanja. Že samo ta kratek pregled bibliografskih enot nam pokaže, kako malo so se slovenski zgodovinarji doslej ukvarjali s to problematiko, saj sem s tem domala izčrpal vse članke, ne le najpomembnejše. V drugih prispevkih se le tu in tam najde kakšen drobec, ki po svoje osvetli dogajanje, kaj več pa že ne. Spomini štajerskih politikov (Vošnjak, Sernek) so za obravnavano problematiko tako rekoč nevažni in lahko osvetlijo le takratno dobo, ne dajo pa novih podatkov. Isto velja za **Franca Kovčiča Slovenska Štajerska — Prekmurje**, Ljubljana 1926.

Ob tem je poudariti, da tudi literatura v nemščini, kljub mnogo večji tradiciji in bolj sistematičnem raziskovanju ne daje rezultatov, kot bi se na prvi pogled zdelo. Še vedno je neprežeeno standardno delo **Ludwiga Brüglja Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie**, Dunaj 1923—25, ki daje izredno dragoceno arhivsko gradivo, od katerega marsikaj ni več ohranjenega. Bistvena dopolnitev s pritegnitvijo novih virov in obilice časopisja je delo **Herberta Steinera Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889**, Dunaj 1964. Leto prej je izšlo fundamentalno delo, ki se ukvarja z vprašanjem odnosa socialne demokracije do narodnega vprašanja, ki ga je oskrbel **Hans Mommsen** pod naslovom **Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat**. V vseh teh delih je govor tudi o delavskem gibanju na Štajerskem, ne pa seveda specialno za slovenske predele. Zelo koristna je objavljena disertacija **Klaus Jürgena Mierscha Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampfmittel der österreichischen Sozialdemokratie**. Dunaj

1969, ki se ukvarja z zgodovino nastanka, razvoja in usmeritvijo delavskih listov v nemškem jeziku. Celoten prikaz štajerskega delavskega gibanja je delo aktivnega udeleženca **Michaela Schacherla 30 Jahre steirischer Arbeiterbewegung 1890—1920**, Graz 1922, ki sega tudi v začetke. Delo je pisano v glavnem po osebnih spominih ter po listu *Arbeiterwille*, ni pritegnjeno arhivsko in drugo historično gradivo. Vsekakor ni pisano z znanstvenimi pretenzijami, je pa vendar nek pregled. Zelo dobro in pedantno napisano delo je že staro, toda še vedno fundamentalno **Juliusa Bunzela Die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark, Leipzig 1913**. Avtor je črpal obširno arhivsko in časopisno gradivo, tudi spise z raznih procesov proti prvim socialnim demokratom, ki so zdaj že izločeni. Žal pa sega le do leta 1871. Zelo sumarno obravnavajo delavsko gibanje splošne zgodovine Štajerske, kjer naj navedem le **Hansa Pircheggerja Geschichte der Steiermark, Graz, Wien, Leipzig 1931—36** z izrazito protislovensko tendenco. Pripomniti je treba, da vsa ta dela obravnavajo Štajersko kot celoto in je delež slovenske Štajerske manjši, poudarek je predvsem na Gradcu. **Herbert Steiner**, ki se sistematično ukvarja z avstrijskim delavskim gibanjem, je prispeval poleg številnih razprav tudi **Die internationale Arbeiterassoziation und die österreichische Arbeiterbewegung**, ki je izšla 1964 v *Archiv für Sozialgeschichte* IV, str. 447—515, nekoliko predelano pa tudi v beograjskih Prilozih za istoriju socializma 2, 1965 pod naslovom **Medjunarodno združenje radnika i avstrijski radnički pokret**, str. 281—301. Delo bazira zlasti na arhivskem gradivu I. internacionale, ki ga hranijo v Moskvi, prinaša pa številna nova spoznanja in osvetljuje predvsem zveze avstrijskega in tudi štajerskega delavskega gibanja z marksistično prvo internacionalo oziroma njenim nemškim komitejem. Z začetki delavskega gibanja na Štajerskem se ukvarja tudi **Hans Winterberg** v razpravi: **Die Internationale und die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark** v *Beiträge für Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* VII/6, 1965, str. 1111—1125, ki je poleg moskovskih virov I. internacionale črpal tudi arhivalije državnega namestništva v Gradcu. Sega pa le do začetka leta 1871. Krajši izvleček iz svoje doktorske disertacije je objavila **Annelies Pferschy** pod naslovom **Aus den Anfängen der österreichischen Arbeiterbewegung**, **Hippolyt Tauschinsky, Historiker und Arbeiterführer** v *Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives*, 2, Siedlung, Wirtschaft und Kultur im Ostalpenraum, Festschrift zum 70. Geburtstag von Fritz Popelka. Graz 1960, na straneh 129—138. Nekaj podatkov je dobili tudi v odličnih čeških delih o socialni demokraciji, ki se zelo natančno in studiozno ukvarjajo s temi vprašanji in se mimogrede tudi dotikajo delavskega gibanja na Štajerskem. Tu bi predvsem omenil **Zdeneka Šolleja Internacionala a Rakousko**. Praha 1966, **Über die ersten Anhänger der Internationalen Arbeiterassoziation in Böhmen**. *Historica* VII., Praha 1963, str. 145—184, **První internacionála a vznik socialne demokraticke strany na neudörfliškem sjezdu 1874** (*ČsČh*, XII., 1964, č. 5, str. 668—682) in **Ein bedeutungsvoller Beitrag zur Geschichte der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in der Experimentierkammer der Weltgeschichte**. *Historica* XII, Praha 1966.

Druge razprave so manjše ali pa se dotikajo štajerskega delavskega gibanja le mimogrede ali posredno in sem jih navajal v opombah.

Od literature za gospodarsko in socialno zgodovino bi predvsem omenil **Ermina Kržičnika Gospodarski razvoj Maribora**, Maribor 1952, **Boga Teplyja Maribor**. Maribor 1955, **Žožeta Geršaka Slovenski štajer. Narodno gospodarstvo**. SM Ljubljana 1870, **J. A. Janischa Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark, Graz 1878—1885. Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev, Zgodovina agrarnih panog**. SAZU, Ljubljana 1970, ki našteva tudi drugo literaturo, ki sem jo uporabljal in je za obravnavano razdobje in tematiko prišla v poštev, predvsem za prebivalstvo.

SOZIALISTISCHE BEWEGUNG IN SLOWENISCHER STEIERMARK BIS 1889

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die politische Geschichte der Arbeiterbewegung sozialistischer Richtung in slowenischer Steiermark (= Untersteiermark) von ihren Anfängen bis zum Gründungsparteitag der österreichischen sozialdemokratischen Partei in Hainfeld 1888/89. Die Abhandlung schliesst weder die Arbeiterbewegung im Rahmen bürgerlicher Parteien noch die gewerkschaftliche Tätigkeit der Arbeitervereine, sondern nur ihre politische Tätigkeit ein. Dem Überblick über Quellen und Literatur folgt eine kurze und sehr zusammenfassende Skizze der wirtschaftlichen Entwicklung slowenischer Steiermark innerhalb des in der Abhandlung abgesteckten Zeitraums. Die Entstehung, die Entwicklung und die Tätigkeit der Arbeiterbewegung wird chronologisch seit den Anfängen im Jahr 1869 und lokal mit Betonung auf Maribor (Marburg) dargestellt, wo die Bewegung ihre höchste Entwicklungsstufe erreichte. Die Kohlenreviere an der Save werden in der Abhandlung nicht berücksichtigt, weil sie teilweise unter Krain gehörten. Der Verfasser arbeitet Stellungnahmen der Arbeiterbewegung zu politischen Vorgängen, zur nationalen und zur sozialen Frage heraus. Er zeigt, dass die Bewegung in slowenischer Steiermark, besonders in Maribor, schon vom Anfang an mit Grazer Bewegung eng verbunden war. Sie setzte sich in erster Periode für das Hartung-Programm ein, und sie verband sich mit deutscher Sektion der Ersten Internationale. Die Bewegung in Maribor war, von der Grazer Bewegung abgesehen, die radikalste in ganz Steiermark. Ein besonderes Kapitel bespricht den Mariborer Arbeiterführer F. Wiesthaler, der zur zentralen Figur der Arbeiterbewegung in slowenischer Steiermark am Ende sechziger und am Anfang siebziger Jahre wurde. Die steirische Arbeiterbewegung rang auch um die Einberufung des Neudörfler Kongresses, der 1874 sein radikales Programm angenommen hat. Als in den 80. Jahren die anarchistische Richtung Oberhand gewann, vor allem in Graz, befand sich auch die Arbeiterbewegung in slowenischer Steiermark unter ihrem starkem Einfluss bis zum Hainfelder Parteitag, der mit dieser Richtung gründlich Schluss gemacht hat. Der Verfasser macht auch auf die Tatsache aufmerksam, dass in slowenischer Steiermark als sprachlich und national gemischtem Gebiet ein sehr starker Drang zur Germanisierung stattfand. Der proletarisierte slowenische Bauer kam in Industrieorten in Berührung mit der Arbeiterpartei, die vor allem unter deutschen Vorzeichen stand (Presse, Funktionäre) und die, bei Unterstreichung sozialer und Klassenforderungen, die Nationalität vernachlässigte und objektiv wenigstens zur nationalen Lauheit führte.